

ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ԴԻՏՈՐԴԱԿԱՆ ԱՌԱՔԵԼՈՒԹՅՈՒՆ
Հայաստանի Հանրապետության արտահերթ խորհրդարանական ընտրություններ,
Հունիսի 20, 2021թ.

Հայտարարություն նախնական արդյունքների և եզրակացությունների վերաբերյալ

ՆԱԽՆԱԿԱՆ ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

2021 թ. հունիսի 20-ին Հայաստանի Հանրապետությունում կայացած արտահերթ խորհրդարանական ընտրությունները եղել են մրցունակ և, ընդհանուր առմամբ, կառավարվել են պատշաճ կերպով կարճ ժամանակահատվածում: Այնուհանդերձ, դրանք բնութագրվել են ինտենսիվ սուր բևեռացվածությամբ և առանցքային մասնակիցների աճող սադրիչ հռետորաբանությամբ: Իրավական դաշտն, ընդհանուր առմամբ, համապարփակ է, սակայն այն փաստը, որ փոփոխություններն ընդունվել են ընտրությունների անցկացման ժամկետին այդքան մոտ ժամանակահատվածում, որոշակի իրավական անորոշություն է առաջացրել: Ընտրությունները կազմակերպող և անցկացնող մարմինն իր աշխատանքը կատարել է թափանցիկ, կոլեգիալ և մասնագիտորեն և վայելել է ընտրական շահառուների վստահությունը: Ընտրողներն ունեցել են ընտրության լայն հնարավորություն, և հիմնարար իրավունքներն ու ազատությունները, ընդհանուր առմամբ, հարգվել են: Մասնակիցները կարողացել են ազատ քարոզչություն իրականացնել: Այնուհանդերձ, քարոզչության բացասական տոնայնությունը և անձնավորվածությունը խոչընդոտել են քաղաքականության շուրջ կենտրոնացված քննարկումների անցկացմանը: Ընդհանուր առմամբ, քարոզարշավի ողջ ընթացքում կանայք եղել են հետին պլանում: Ընտրությունների օրը, ներառյալ ձայների հաշվարկը, ընդհանուր առմամբ դրական են գնահատվել: Քվեարկության օրը՝ ներառյալ ձայների հաշվարկը, ընդհանուր առմամբ գնահատվել է դրական:

Արտահերթ խորհրդարանական ընտրությունների անցկացման մասին որոշումը կայացվել է Լեռնային Ղարաբաղում պատերազմի դադարեցման նպատակով Ադրբեյջանի հետ կնքված հրադադարի հայտարարությանը հաջորդած հակակառավարական ցույցերի արդյունքում: Հրադադարի հայտարարությունը հաջորդել է Լեռնային Ղարաբաղում և դրա շուրջ 44-օրյա պատերազմին: Ընտրությունները կայացել են Հայաստանի և Ադրբեյջանի միջև շարունակվող լարվածության համատեքստում: Ազգային անվտանգության հարցերը գերակայել են քաղաքական դիսկուրսում՝ ստվերելով քաղաքականության այլ հիմնախնդիրներ, և կոշտ հռետորաբանությունը ավելի է սրել արդեն իսկ բևեռացած քաղաքական միջավայրը:

Իրավական դաշտը մեծամասամբ նպաստավոր է ժողովրդավարական ընտրություններ անցկացնելու համար և, չնայած որոշ թերությունների, ապահովել է ընտրական գործընթացի բաղադրիչների համապարփակ կարգավորում: 2016թ. ընդունված ընտրական օրենսգիրքը

փոփոխվել է 2021թ. ապրիլ և մայիս ամիսներին՝ ընտրությունների նշանակումից կարճ ժամանակ առաջ: Փոփոխությունները հանրայնորեն քննարկվել, առաջ են մղվել և աջակցության են արժանացել քաղաքական կուսակցությունների, քաղաքացիական հասարակության խմբերի մեծ մասի կողմից. առաջարկվող ընտրական բարեփոխումների վերաբերյալ հանրային իրազեկումը հիմնականում ընկալվել է որպես ներառական: Այդուհանդերձ Ազգային ժողովի կողմից փոփոխությունների ուշ ընդունումը և նախագահի կողմից առաջարկները չստորագրելու որոշումը ազդել են իրավական որոշակիության վրա՝ քիչ ժամանակ թողնելով կարգավորումները կիրարկելու և ընտրողներին նոր ընթացակարգերի մասին տեղեկացնելու համար:

Ապրիլին տարածքային բաց ցուցակները հանելուց հետո, ընտրողները կընտրեն առնվազն 101 պատգամավոր՝ հնգամյա ժամկետով, մեկ համապետական ցուցակով՝ փակ համամասնական ցուցակի համակարգով: Մանդատների բաշխմանը մասնակցելու համար քաղաքական կուսակցությունները պետք է ստանան ընտրողների քվեների առնվազն հինգ տոկոսը, կուսակցությունների դաշինքները՝ քվեների առնվազն յոթ տոկոսը: Այս շեմը շարունակում է մնալ բարձր հայտարարված զուտ համամասնական համակարգի անցման նպատակի տեսանկյունից: Օրենքը նախատեսում է մնչև 4 մանդատ ազգային փոքրամասնության ներկայացուցիչների համար՝ առավել մեծ թվով չորս ազգային փոքրամասնություններից (եզդիներ, ռուսներ, ասորիներ և քրդեր) յուրաքանչյուրին մեկ մանդատ սկզբունքով:

Ընտրությունների վարչարարությունն իրականացվում է եռաստիճան համակարգով՝ կազմված Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովից (ԿԸՀ), 38 տարածքային ընտրական հանձնաժողովներից (տարածքային ԸՀ) և 2008 տեղամասային ընտրական հանձնաժողովներից (ՏԸՀ): ԿԸՀ-ն իր աշխատանքն իրականացրել է կոլեգիալ, թափանցիկ կերպով և մասնագիտորեն՝ պահպանելով օրենքով սահմանված բոլոր վերջնաժամկետները՝ չնայած նախապատրաստման համար կարճ ժամանակահատվածին: Ընտրությունները դիտարկող միջազգային առաքելության (ԸԴՄԱ) զրուցակիցների մեծ մասը վստահություն է հայտնել ԿԸՀ-ի՝ իր մանդատը մասնագիտորեն իրականացնելու կարողությունների առնչությամբ: Բարձրաձայնվել են որոշ մտավախություններ ընտրությունների վարչարարությամբ զբաղվող մարմինների անկախ գործելու կարողության առթիվ: Թեև տարածքային ԸՀ-ները ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ-ի կողմից հիմնականում գնահատվել են արհեստավարժ և բաց, տարածքային ԸՀ-ների որոշումները, հակառակ օրենքի պահանջների, առցանց չեն հրապարակվել, չեն ցուցադրվել հանրային ծանոթացման համար: Օրենքի պահանջին համաձայն, ՏԸՀ ղեկավար հաստիքները բաշխվել են արձակված խորհրդարանում ներկայացված խմբակցությունների միջև՝ այն համամասնությամբ, որով վերջիններս ներկայացված են խորհրդարանում, այդպիսով իշխող կուսակցությանն ապահովելով հաստիքների գերակշիռ մեծամասնություն: Կանայք պատշաճ ներկայացված են եղել ՏԸՀ-

ներում, ի տարբերություն ԿԸՀ-ի և տարածքային ԸՀ-ների, որտեղ նրանք ներկայացված են եղել անդամների մոտավորապես մեկ երրորդի չափով:

Հունիսի 13-ի դրությամբ ընտրողների ռեգիստրում ներառված են եղել 2.6 միլիոն ընտրելու իրավունք ունեցող քաղաքացի՝ ներառյալ զգալի թվով արտերկրում բնակվողներ, ովքեր շարունակում են մնալ ընտրողների ցուցակում, քանի որ ունեն Հայաստանի պաշտոնական ռեզիդենտի կարգավիճակ: 18 տարին լրացած բոլոր քաղաքացիներն ունեն ընտրելու իրավունք՝ բացառությամբ ծանր հանցանքի համար դատապարտվածների կամ դատարանի որոշմամբ անգործունակ ճանաչվածների: Մտավոր հաշմանդամության հիմքով ընտրելու իրավունքից զրկելը հակասում է միջազգային չափանիշներին: Օրենքին համաձայն, ընտրողների ցուցակները ներկայացվել են հանրային ծանոթացման և ընտրողները կարողացել են ուղղումներ պահանջել: ԸԴՄԱ գրուցակիցները բավարարված են եղել թափանցիկության մակարդակով և ընտրողների ռեգիստրի ճշգրտության առնչությամբ մտահոգություն չեն հայտնել: ԿԸՀ-ից պահանջվում է մինչև հունիսի 22-ը հրապարակել բոլոր ընտրատեղամասերի ընտրողների ստորագրված ցուցակների սկանավորված տարբերակները: Մինչ միջազգային չափանիշները և լավագույն փորձը խրախուսում է տվյալների գաղտնիության և անհատ ընտրողների մասնակցության գաղտնիության պահպանումը, բոլոր ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ գրուցակիցները հավանության են արժանացրել թափանցիկությունն ավելացնող և ընտրախախտումները կանխող այս միջոցը:

Գործընթացը եղել է ներառական, ԿԸՀ-ն գրանցել է 22 կուսակցության և 4 դաշինիքի թեկնածուների ցուցակ, որոնցում ներառվել են 2623 թեկնածու՝ այդ թվում 965 կին (37 տոկոս)՝ ընտրողների համար ապահովելով քաղաքական կուսակցությունների և դաշինքների ընտրության լայն շրջանակ: Մեկ քաղաքական կուսակցություն ինքնաբացարկից հետո այս ընտրություններին մրցակցել են ընդհանուր թվով 21 կուսակցություն և 4 դաշինք: Բոլոր ցուցակները ամբողջությամբ համապատասխանում են 30 տոկոս սեռի քվոտայի պահանջին: Օրենքն ինքնաառաջադրման հնարավորություն չի ընձեռում թեկնածուներին, ինչը հակասում է 1990թ. Կոպենհագենի փաստաթղթի 7.5 կետին:

Հիմնարար իրավունքները և ազատությունները հիմնականում հարգվել են, և մրցակիցներն ունեցել են ազատ քարոզարշավ անցկացնելու հնարավորություն: Օրենքի պահանջին համապատասխան պաշտոնական քարոզարշավը տևել է 12 օր: Այդուհանդերձ, պաշտոնական քարոզարշավի նախորդող ժամանակահատվածի իրավական կարգավորման բացակայության պայմաններում որոշ կուսակցություններ սկսել են քարոզարշավ իրականացնել ավելի վաղ: Ընտրական պայքարի որոշ մասնակիցներ մտահոգություններ են հայտնել ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ-ին առ այն, որ պաշտոնական քարոզարշավի կարճ ժամկետներն այս ընտրություններում առավել նպաստավոր պայմաններ են ապահովել ավելի կայացած կուսակցությունների համար: Քարոզարշավը բնութագրվել է որպես խիստ բևեռացված և

հաճախ բախումնային: Քաղաքական գործիչների կողմից կոշտ և վարկաբեկող խոսքը որակագրկել է բանավեճը: ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ-ն դիտարկել է մասնավոր և հանրային ոլորտների աշխատողների նկատմամբ քաղաքական դերակատարների և գործատուների կողմից ճնշման գործադրման դեպքեր քարոզարշավի միջոցառումներին մասնակցելու նպատակով: ԸԴՄԱ-ն ստացել է նաև ընտրակաշառքների մասին հաղորդումներ:

Օրենքը նախատեսում է քարոզարշավի ֆինանսավորում մասնավոր և հանրային աղբյուրներից: Օրենքը սահմանում է մուծումների ու ծախսերի առավելագույն չափերը: Թեև կանոնները մշակված են մանրամասնորեն, մի շարք թերություններ թույլ են տալիս շրջանցել իրավական դրույթները: Մասնավորապես, քարոզչության ծախսերի իրավական սահմանումը չի անդրադառնում կազմակերպչական ծախսերին՝ հակառակ ԺՀՄԻԳ-ի և Վենետիկի հանձնաժողովի կողմից բազմակի և տևական հանձնարարականներին: ԿԸՀ Վերահսկիչ-վերստուգիչ ծառայությունը վերահսկում է մրցակցող կուսակցությունների և կուսակցությունների դաշինքների կողմից քարոզչության ֆինանսավորումը կարգավորող օրենսդրության պահպանումը: ՎՎԾ-ն հրապարակել է համառոտ տվյալներ մրցակցակիցների մուծումների և ծախսերի չափի մասին և առցանց հրապարակել նրանց նախընտրական ֆինանսական հաշվետվությունները, ինչը նպաստել է ֆինանսական թափանցիկությանը:

Սահմանադրությամբ երաշխավորվող խոսքի ազատությունը պահպանվել է: Մեղիա միջավայրը բազմազան է, թեև շատ հեռարձակողներ ունեն վառ արտահայտված քաղաքական պատկանելիություն: Հեռուստատեսությունը քաղաքական տեղեկատվության առաջնային աղբյուրն է, շատ կարևոր է նաև սոցիալական ցանցերի դերը: ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ-ի կողմից իրականացվող լրատվամիջոցների մշտադիտարկումը ցույց է տվել, որ խոշոր հեռարձակողները նկատելի ջանքեր են գործադրել ընտրություններին մասնակցող մրցակիցների լայն շրջանակ լուսաբանելու ուղղությամբ՝ նպաստելով ընրողներին իրազեկված ընտրություն կատարելու համար անհրաժեշտ տեղեկատվության ապահովմանը: Հանրային հեռուստաընկերությունը մրցակիցների համար ապահովել է հիմնականում հավասարակշռված լուսաբանում, այնուամենայնիվ ալիքը վարկաբեկիչ խոսքի պատճառով խմբագրել է մի ընդդիմադիր կուսակցության գովազդային հոլովակը: Որոշ նորաստեղծ կուսակցություններ մատնանշել են ավանդական ԶԼՄ-ների կողմից ոչ բավարար լուսաբանումը և փոխարենը օգտագործել են սոցիալական ցանցերը: Մի քանի լրատվամիջոցներ կազմակերպել են բանավեճեր, ներառյալ հանրային հեռուստաընկերությունը: Այնուհանդերձ մրցակցող կուսակցությունների և դաշինքների ղեկավարների կեսից ավելին հրաժարվել են մասնակցել հանրային հեռուստատեսության կողմից կազմակերպված երկու ամփոփիչ, որը բացասական է անդրադարձել վերջիններիս տեղեկատվական արդյունավետության վրա:

Ըստ Ընտրական օրենսգրքի, ընտրական հանձնաժողովների որոշումները, գործողությունները և անգործությունը կարող են բողոքարկվել վերադաս հանձնաժողովում, մինչդեռ ԿԸՀ-ն ընդդատյա է Վարչական դատարանին: Չնայած ԺՀՄԳ-ի և Վենետիկի հանձնաժողովի նախկին հանձնարարականների՝ բողոքներ ներկայացնելու իրավունքը կարգավորող կանոնները շարունակում են սահմանափակ մնալ: ԿԸՀ-ն ստացել է 22 բողոք, և մինչև քվեարկության օրը 21 բողոք հասցեագրվել է Վարչական դատարան: Ավելին, հակառակ նախկին հանձնարարականների, օրենքը սահմանափակում է քվեարկության արդյունքների բողոքարկման իրավունքը:

Մինչև հունիսի 5-ը, որը սահմանված վերջնաժամկետն է եղել, ԿԸՀ-ն ընտրությունները դիտարկելու համար հավատարմագրել է 19 քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններ (ՔՀԿ)՝ ընդհանուր թվով 8748 դիտորդով, ութ միջազգային կազմակերպություն և քսան դիվանագիտական և արտաքին պատվիրակություն: Որոշ ՔՀԿ դիտորդական խմբեր մտահոգություն են հայտնել, որ ընտրությունների օրվան նախորդող 15-օրյա հավատարմագրման վերջնաժամկետը բարդություններ է առաջացրել դիտորդներ հավաքագրելու առումով:

Քվեարկության օրը հիմնականում խաղաղ է եղել՝ ըստ ԿԸՀ հայտարարության, ընտրողների 49.4 տոկոս մասնակցությամբ: ՄԸԴԱ-ն դիտորդները դիտարկված ընտրատեղամասերի բացման և քվեարկության գործընթացը մեծամասամբ գնահատել են դրական: Այնուամենայնիվ ԸԴՄԱ-ի դիտորդները զեկուցել են կուսակցությունների և դաշինքների վստահված անձանց կողմից գործընթացին միջամտելու, հաճախակի կուտակումների որոշ դեպքերի մասին, ինչպես նաև COVID-ից պաշտպանության միջոցառումների նկատմամբ ընդհանուր անտեսման մասին: Ընտրատեղամասերի մեծ մասը հասանելի չեն եղել ֆիզիկական հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար: ԸԴՄԱ դիտորդները զեկուցել են լարվածության և հուզումների որոշ դեպքերի, ինչպես նաև տեղեկություններ ընտրակաշառքի առանձին դեպքերի և ընտրողների նկատմամբ ճնշման գործադրման մասին: ԸԴՄԱ դիտորդները նշել են միայն մի քանի ընթացակարգային խախտումների մասին: Չայների հաշվարկը դրական է գնահատվել դիտարկված ընտրատեղամասերի մեծ մասում և բնութագրվել է թափանցիկության բարձր մակարդակով: Համաձայնեցման և հաշվարկման գործընթացները հիմնականում պահպանվել են և ԸԴՄԱ դիտորդները նշել են միայն մի քանի ընթացակարգային սխալի և լուրջ խախտումների մասին: Մի քանի տարածքային ԸՀ-ներում վատ կազմակերպվածությունը, անբավարար տարածքը և կուտակումները բացասաբար են անդրադարձել ընթացքի և թափանցիկության վրա:

ՆԱԽԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐ

Նախադրյալներ և քաղաքական համատեքստ

2021թ. մարտի 18-ին վարչապետ Նիկոլ Փաշինյանը հայտարարել է, որ հունիսի 20-ին անցկացվելու են արտահերթ խորհրդարանական ընտրություններ: Նա հրաժարական է տվել ապրիլի 25-ին՝ օրենքով սահմանված ժամկետների պահպանմամբ, և մայիսի 10-ի նախագահի հրամանագրով նշանակվել են ընտրություններ: Արտահերթ ընտրություններ անցկացնելու որոշումը կայացվել է 2020թ. նոյեմբերին Ռուսաստանի Դաշնության միջնորդությամբ Ադրբեջանի հետ հրադադարի մասին հայտարարության ստորագրմանը հաջորդած հակակառավարական բողոքների արդյունքում: Հրադադարի մասին հայտարարությունը հաջորդել է Լեռնային Ղարաբաղում և դրա շուրջ 44-օրյա պատերազմին:

Ընտրություններն անցել են Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև շարունակվող լարվածության մթնոլորտում: Այս ընտրությունների ընթացքում քաղաքական դիսկուրսում գերակշռել է ազգային անվտանգության իրավիճակը: COVID-19 համավարակը ավելի է սրել պատերազմի արդյունքում տնտեսական անկումը՝ ազդելով ընտրական միջավայրի վրա: Ընտրությունների նախօրեին քաղաքական միջավայրը եղել է խիստ բևեռացված,¹ հաճախ անձնավորված և բնութագրվել է ագրեսիվ մեղադրանքներով և սադրիչ հռետորաբանությամբ:

Ամենավերջին խորհրդարանական ընտրությունները եղել են 2018թ. դեկտեմբերին կայացած արտահերթ խորհրդարանական ընտրությունները: Դրանց արդյունքում ձայների 70,4 տոկոսով հաղթել է պարոն Փաշինյանի «Քաղաքացիական պայմանագիր» կուսակցության գլխավորած «Իմ Քայլը» դաշինքը՝ ստանալով խորհրդարանի 132 մանդատներից 88-ը: «Բարգավաճ Հայաստան» և «Լուսավոր Հայաստան» կուսակցությունները 5 տոկոսի շեմը հաղթահարած միակ այլ կուսայցություններն էին՝ համապատասխանաբար 26 և 18 մանդատով:

Իրավական դաշտը և ընտրական համակարգը

Խորհրդարանական ընտրությունները կարգավորվում են 1995թ. Սահմանադրությամբ (որը վերջին անգամ փոփոխության է ենթարկվել 2015թ. Հանրաքվեով), 2016թ. Ընտրական օրենսգրքով և այլ օրենքներով:² Հայաստանը հանդիսանում է ժողովրդավարական

¹ 2018-ի հուլիսին նախկին նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի դեմ քրեական վարույթ է հարուցվել սահմանադրական կարգը տապալելու մեղադրանքով: Այս վարույթն ավարտվել է 2021թ. մարտին, այն բանից հետո, երբ Սահմանադրական դատարանի որոշմամբ հողվածը, որով նրա դեմ մեղադրանք էր ներկայացված, հակասահմանադրակ ճանաչվեց, քանի որ այն չէր համապատասխանում որոշակիության և համաչափության սկզբունքներին(տե՛ս Բողոքներ և բողոքներ):

² Ինչպես նաև «Կուսակցությունների մասին» և «Հավաքների ազատության մասին» օրենքներով, ՀՀ վարչական դատավարության, ՀՀ վարչական իրավախախտումների մասին և ՀՀ քրեական օրենսգրքերով:

ընտրություններին վերաբերող հիմնական միջազգային պայմանագրերի կողմ: Ընդհանուր առմամբ, իրավական դաշտը նպաստում է ժողովրդավարական ընտրությունների անցկացմանը:³

Ընտրական իրավական դաշտը նախատեսում է ընտրությունների վարչարարությանը, ընտրողների ցուցակներին և ընտրողների նույնականացմանն առնչվող հարցերի համապարփակ կարգավորում: Թեև թեկնածուների գրանցման, քարոզչության և քարոզչության ֆինանսավորման կանոնները մանրամասն մշակված են, որոշ թերություններ, որոնք նախկինում մատնանշվել են ԺՀՄԻԳ-ի և Վենետիկի հանձնաժողովի (Իրավունքի միջոցով ժողովրդավարության Եվրոպական հանձնաժողով) կողմից, մնում են չլուծված: ⁴ Դրանց թվին են պատկանում երկքաղաքացիություն ունեցող անձանց՝ ընտրություններում իրենց թեկնածությունն առաջադրելու իրավունքի սահմանափակումները,⁵ քարոզչության ֆինանսավորման հաշվետվությունների ուսումնասիրման կարճ ժամկետը, ինչպես նաև քարոզչական ծախսերի նեղ սահմանումը: Թեև բողոքների և դիմումների քննությանը և իրավախախտումներին առնչվող հարցերը օրենսդրորեն պատշաճ կարգավորված են, օրենսդրական դաշտի վերանայումը կարող է շահեկան լինել (տե՛ս Քարոզարվի ֆինանսավորում և Բողոքներ և դիմումներ բաժինները):

Ընտրական օրենսգիրքն ընդունվել է 2016թ., որից հետո մի քանի անգամ ենթարկվել է փոփոխությունների:⁶ 2021թ. ապրիլ-մայիս ամիսներին, ընտրությունների նշանակումից

³ Ներառյալ 1950թ Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիան, 1966թ. Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների միջազգային դաշնագիրը (ՔՔԻՄԴ), 1965թ. Ռասայական խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին միջազգային կոնվենցիան, 1979թ. Կանանց նկատմամբ խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին կոնվենցիան (CEDAW), 2003թ. Կոռուպցիայի դեմ ՄԱԿ-ի կոնվենցիան և 2006թ. Հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին կոնվենցիան (CRPD): Հայաստանը նաև անդամակցում է Իրավունքի միջոցով ժողովրդավարության Եվրոպական հանձնաժողովին (Վենետիկի Հանձնաժողով) և Կոռուպցիայի դեմ պայքարող պետությունների խմբին (ԳԲԵԿՈ):

⁴ Տե՛ս 2016թ. [ապրիլի](#) և 2016թ. [հունիսի](#) ԺՀՄԻԳ-ի և Վենետիկի հանձնաժողովի Ընտրական օրենսգրքի բարեփոխումների վերաբերյալ համատեղ կարծիքը:

⁵ Քրեական օրենսգրքում կատարված վերջին փոփոխությունները ավելի հեռուն են գնացել քրեականացնելով երկքաղաքացիության փաստը թաքցնելը, այդ թվում՝ ընտրություններին մասնակցելու համար, որպես պատիժ սահմանելով մինչև 5 տարի ազատազրկում: Վենետիկի հանձնաժողովը նախկինում հայտարարել է, որ այս փոփոխությունը «պետք է դիտարկվի Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի թիվ 1 արձանագրության 3-րդ հոդվածի լույսի ներքո: Քանի դեռ Հայաստանը ընդունում է երկքաղաքացիությունը, երկու քաղաքացիություն ունենալը չպետք է հիմք հանդիսանա խորհրդարան ընտրվելու իրավունքից զրկման և հետևապես, չպետք է քրեականացվի: Տե՛ս՝ ՄԻԵԴ-ի՝ "Թենասեն ընդդեմ Մոլդովայի" գործով 2010թ. ապրիլի 10-ի որոշումը, Դիմում թիվ 7/08:

⁶ 2018 թ. Ընտրական օրենսգրքի և խորհրդարանական ընտրություններին վերաբերող այլ օրենքների փոփոխություններով, ի թիվս այլ կարգավորումների, ներդրվել են միջոցներ պետական ռեսուրսների չարաշահման դեմ, վերացվել են ընտրություններին ՋԼՄ ներկայացուցիչների հավատարմագրման սահմանափակումները և սահմանվել են ավելի մեծ պատժամիջոցներ ընտրական իրավախախտումների համար:

անմիջապես առաջ, խորհրդարանն ընդունել է փոփոխությունների երկու փաթեթ:⁷ Ապրիլի 1-ի փոփոխություններով վերացել են թեկնածուների տարածքային ցուցակները, ինչն ի թիվս այլ ընթացակարգային փոփոխությունների պահանջել է փոփոխություններ թեկնածուների առաջադրման և գրանցման, մանդատների բաշխման, ինչպես նաև քվեարկության օրվա ընթացակարգերում: Այս փոփոխություններն ընդունվել են խորհրդարանի 132 պատգամավորների 82 ձայների մեծամասնությամբ, մասնավորապես «Բարգավաճ Հայաստան» և «Լուսավոր Հայաստան» կուսակցությունները չեն մասնակցել քվեարկությանը:⁸ Թեև անցումը մեկ համապետական ընտրատարածքի եղել է տևական բանավեճի առարկա և աջակցություն է գտել շատ քաղաքական կուսակցությունների և քաղաքացիական հասարակության դերակատարների կողմից, ԸԴՄԱ-ի որոշ գրուցակիցներ նշել են, որ փոփոխությունների ընդունումը շատ մոտ է եղել ընտրությունների անցկացման օրվան: Հանրապետության Նախագահը նախընտրել է չստորագրել փոփոխությունները՝ վկայակոչելով դրանց ընդունման ժամանակը և խորհրդարանում կոնսենսուսի բացակայությունը:⁹ Փոփոխությունների երկրորդ՝ ավելի ընդգրկուն փաթեթը, որը չի կիրառվելու այս ընտրություններում, ընդունվել է 2021թ. մայիսի 7-ին: Մինչև փոփոխությունների երկու փաթեթերի ընդունումը և ստորագրումը ընտրական շահառուների համար անորոշ է եղել, թե որ փոփոխություններ են կիրառվելու սույն ընտրություններում, ինչն ազդել է իրավական որոշակիության վրա և սահմանափակ ժամանակ է թողել կարգավորումների կիրարկման և նոր ընթացակարգերի վերաբերյալ ընտրողների իրազեկման համար:¹⁰

Այս խորհրդարանական ընտրություններում ընտրողներն ընտրելու են առնվազն 101 պատգամավոր՝ մեկ համապետական ընտրատարածքի փակ ընտրական ցուցակներով համամասնական համակարգով, Պատգամավորներն ընտրվում են հինգ տարի ժամկետով: Խորհրդարանում մանդատներ ստանալու համար կուսակցությունները պետք է հաղթահարեն առնվազն 5%-ի, իսկ երկու կամ ավելի կուսակցությունների դաշինքները՝

⁷ Առաջարկվող բարեփոխումների վերաբերյալ հանրային իրազեկումը սկսվել է 2020 թ.-ին, և առաջարկվող բարեփոխումները վերանայվել են: Տե՛ս [Վենետիկի հանձնաժողովի ու ԺՀՄԻԳ-ի հրատապ համատեղ կարծիքը Հայաստանի Ընտրական օրենսգրքում և հարակից օրենսդրությունում փոփոխություններ կատարելու վերաբերյալ](#):

⁸ Լուսավոր Հայաստանը հիմնականում առարկել է փոփոխությունների համար ընտրված ժամանակի դեմ, Բարգավաճ Հայաստանը բոյկոտել է խորհրդարանական քվեարկությունների մեծամասնությունը 2021 թ. հունվարից սկսած:

⁹ Նախագահի ստորագրության համար Սահմանադրությամբ սահմանված 21-օրյա ժամկետը լրանալուց հետո փոփոխությունները ստորագրվել են ԱԺ նախագահի կողմից և օրինական ուժի մեջ են մտել 2021թ. ապրիլի 27-ին:

¹⁰ Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովը (ԿԸՀ) տեղեկացրել է ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ-ին, որ իր ցուցումները ժամանակին թարմացնելու համար հանձնաժողովը ստիպված է եղել գործընթացը սկսել օրենքի նախագծի հիման վրա՝ չիմանալով, թե որ դրույթներն է ի վերջո ընդունելու խորհրդարանը:

առնվազն 7%-ի արգելապատնեշը:¹¹ Հինգ տոկոսի շեմը իջեցնող փոփոխությունը ուժի մեջ չի մտել այս ընտրությունների համար: Այս շեմը շարունակում են բարձր մնալ գուտ համամասնական համակարգի անցման հայտարարված նպատակի տեղանկյունից:¹² Ընտրական օրենսգրքը նախատեսում է, որ այս շեմը հաղթահարում են երկուսից պակաս կուսակցություն և (կամ) դաշինք, ապա առավելագույն թվով քվեներ ստացած երեք կուսակցությունները կամ դաշինքները ստանում են խորհրդարանական ներկայացուցչություն: Համամասնական ընտրակարգով ընտրված պատգամավորներից բացի, օրենքը նախատեսում է մնչև 4 մանդատ ազգային փոքրամասնության ներկայացուցիչների համար՝ առավել մեծ թվով չորս ազգային փոքրամասնություններից (եզդիներ, ռուսներ, ասորիներ և քրդեր) յուրաքանչյուրին մեկ մանդատ սկզբունքով:¹³

Սահմանադրությունը պահանջում է համամասնական ընտրական համակարգով ընտրական մրցույթ և բազմակուսակցական համակարգ: Սահմանադրությունը նաև պահանջում է խորհրդարանական կայուն մեծամասնություն (որն Ընտրական օրենսգրքով սահմանվում է որպես մանդատների 54 տոկոսը) կառավարություն ձևավորելու համար: Եթե հաղթող կուսակցությունը կամ դաշինքը ստանում է մանդատների ընդհանուր թվի առնվազն 50 գումարած մեծ տոկոսը, սակայն 54 տոկոսից պակաս, ապա կուսակցությունը կամ դաշինքը ստանում է այնքան լրացուցիչ մանդատներ, որքան անհրաժեշտ է կայուն մեծամասնություն ձևավորելու համար:¹⁴ Եթե ընտրությունների արդյունքում ոչ մի կուսակցություն կամ դաշինք չի ստանում մանդատների 50 գումարած մեկ տոկոսը, և քվեարկության արդյունքների ամփոփումից հետո վեց օրվա ընթացքում քաղաքական կոալիցիա կազմելու ճանապարհով կայուն մեծամասնություն չի ձևավորվում, անցկացվում է ընտրությունների երկրորդ փուլ՝ երկու առավելագույն ձայներ ստացած թեկնածուական ցուցակների միջև, ընտրությունների օրվանից հետո՝ 28-րդ օրը: Երկրորդ փուլ անցած երկու մրցակիցներին թույլատրվում է նոր դաշինքներ կազմել առաջին փուլի մասնակից մյուս կուսակցությունների հետ:

¹¹ [ԺՀՄԻԳ-ը և Վենետիկի հանձնաժողովը](#) նախկինում նշել են, որ «կուսակցությունների դաշինքները կարող են ավելի համագործակցային միջավայր և կայուն կառավարություն ապահովել: Հետևաբար դաշինքների համար սահմանված շեմը կարող էր լինել նույնը, ինչ կուսակցությունների համար»:

¹² Տե՛ս 2016թ. ապրիլի [ԺՀՄԻԳ-ի և Վենետիկի հանձնաժողովի ընտրական օրենսգրքի նախագծի վերաբերյալ համատեղ կարծիքը](#):

¹³ Հիմք ընդունելով վերջին մարդահամարը, որն անցկացվել է 2011թ., եզդիներին բաժին է ընկնում բնակչության 1.1 տոկոսը, ռուսներին՝ 0,3 տոկոսը, իսկ ասորիներին և քրդերին՝ յուրաքանչյուրին 0,1 տոկոսից պակաս: [ԺՀՄԻԳ-ը և Վենետիկի հանձնաժողովը](#) նախկինում նշել էին, որ «ազգային փոքրամասնությունների լրացուցիչ տեղերի բաշխումը կարող է փոխել կուսակցությունների միջև քաղաքական հավասարակշռությունը»: Արձակված խորհրդարանում բոլոր չորս մանդատները ստացել էր «Իմ քայլը» դաշինքը:

¹⁴ Ընտրական օրենսգրքը նախատեսում է նաև, որ եթե հաղթող կուսակցությունը կամ կոալիցիան ստանում է խորհրդարանի մանդատների ընդհանուր թվի 2/3-ից ավելին, ապա շեմը հաղթահարած ավելի փոքր կուսակցությունները և կուսակցությունների դաշինքները ստանում են այնքան նվազագույն թվով լրացուցիչ մանդատներ, որ արդյունքում ընդդիմադիր կուսակցությունների մանդատների ընդհանուր թիվը հասնի Ազգային ժողովի մանդատների ընդհանուր թվի 1/3-ին:

ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Ընտրությունների վարչարարությունն իրականացվում է եռաստիճան համակարգով, որը կազմված է ԿԸՀ-ից, 38 տարածքային ընտրական հանձնաժողովներից (տարածքային ԸՀ) և 2008 տեղամասային ընտրական հանձնաժողովներից (ՏԸՀ): ԿԸՀ-ն մշտապես գործող մասնագիտական մարմին է՝ կազմված յոթ անդամներից, ովքեր ընտրվում են վեցամյա ժամկետով՝ առավելագույնը երկու՝ իրար հաջորդող ժամկետով: ԿԸՀ-ն իր ներկա կազմով ընտրվել է 2016 թ. հոկտեմբերին:¹⁵ ԸԴՄԱ զրուցակիցները վստահություն են հայտնել իր մանդատը պրոֆեսիոնալ կերպով կատարելու ԿԸՀ կարողությունների նկատմամբ: ԺՇՄԻԳ ԸԴԱ զրուցակիցների մեծ մասը մտահոգություն են հայտնել ընտրությունների վարչարարություն իրականացնող մարմնի անկախ գործելու կարողության վերաբերյալ:

Զնայած նախապատրաստվելու համար կարճ ժամանակին՝ ԿԸՀ-ն կազմակերպել է իր աշխատանքը թափանցիկ, կոլեգիալ և արդյունավետ ձևով՝ հետևելով օրենքով սահմանված բոլոր վերջնաժամկետներին: ԿԸՀ նիստերը հեռարձակվել են ուղիղ եթերով, և դրանց մասնակցել են կուսակցությունների ու դաշինքների վստահված անձիք, դիտորդներ, ԶԼՄ ներկայացուցիչներ: Հանդիպումների օրակարգերը և որոշումները ԿԸՀ կայքում հրապարակվել են ժամանակին: ԿԸՀ-ի կողմից կազմվել են ընտրության օրվա ընթացակարգեր և ուղեցույցներ ՏԸՀ անդամների, Ընտրողների նույնականացման սարքերի (ԸՆՍ) մասնագետների, ինչպես նաև դիտորդների ու վստահված անձանց համար:

Զնայած ԿԸՀ-ն ունի ցուցումներ տալու կարգավորիչ լիազորություններ, ընտրությունների օրվա ընթացակարգերի վերաբերյալ պարզաբանումների զգալի մասը չի քննարկվել և ընդունվել ԿԸՀ նիստերում: Հատկանշական է, որ քվեաթերթիկների վավերության որոշումը պատշաճ կերպով չի կանոնակարգված չէ: COVID 19-ի պայմաններում ընտրական գործընթացները կանոնակարգող սահմանափակ ընթացակարգեր են ընդունվել, որոնք սակայն չեն ներառել մարդկանց հնարավոր կուտակումները: ԺՇՄԻԳ ԸԴԱ դիտորդները դրական են գնահատել ՏԸՀ անդամների համար անցկացված դասընթացները:

ԿԸՀ-ի կողմից իրականացված ընտրողների իրազեկման արշավը մեկնարկել է ընտրության օրվանից 20 օր առաջ: Այն ներառել է պաստառներ, բրոշուրներ, ինչպես նաև նոր ընտրական ընթացակարգերի վերաբերյալ հեռուստատեսային և ռադիո հոլովակներ՝ ներառյալ չորս ազգային փոքրամասնությունների լեզուներով, տեսողական և լսողական խնդիրներ ունեցող անձանց, ինչպես նաև քաղաքացիական հասարակության աջակցությամբ՝ մտավոր

¹⁵ ԿԸՀ անդամները նշանակվել էին բոլոր պատգամավորների ձայների երեք հինգերորդով: Մինչ 2016թ. ԿԸՀ անդամներին նշանակում էր նախագահը: Հինգ անդամներ՝ ներառյալ նախագահը, նախագահի տեղակալը և քարտուղարը, առաջին անգամ նշանակվել են 2011-ին: Մյուս երկու անդամները առաջին անգամ նշանակվել են 2014 և 2015թթ.:

հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար: ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ դիտորդները նկատել են, որ ԿԸՀ-ի կողմից իրականացվող ընտրողների իրազեկման արշավի տեսանկյունից եղել է սահմանափակ երկրի ամբողջ տարածքում:

Տարածքային ԸՀ-ները յոթ անդամից կազմված մշտական մասնագիտական մարմիններ են, որոնք նշանակվում են ԿԸՀ-ի կողմից վեցամյա ժամկետով: ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ դիտորդները տարածքային ԸՀ-ները գնահատել են որպես ընդհանուր առմամբ մասնագիտացված, տարածքային ԸՀ նիստերը եղել են բաց և կոնստենտուսային: Հակառակ օրենքով սահմանված պահանջներին՝ Տարածքային ԸՀ-ների որոշումների հանրային ցուցադրումը հետևողականորեն չի իրականացվել, իսկ տարածքային ԸՀ-ների որոշումները չեն հրապարակվել ԿԸՀ կայքում:

ՏԸՀ-ները յուրաքանչյուր ընտրության համար կազմվող ժամանակավոր մարմիններ են՝ բաղկացած խորհրդարանական խմբակցությունների, ինչպես նաև տարածքային ԸՀ-ների կողմից ընտրված յոթ անդամներից: Այս ընտրությունների ժամանակ յուրաքանչյուր ՏԸՀ կազմված է եղել յոթից ութ անդամներից, որոնցից երկուսն առաջադրվել են համապատասխան տարածքային ԸՀ-ի և երկուսն աներկայացուցիչ՝ արձակված խորհրդարանի երեք խմբակցությունների կողմից: Թեև ՏԸՀ-ների մեծ մասը ԿԸՀ օրացույցին համաձայն կազմվել էին մինչև հունիսի 2-ը, բազմաթիվ տարածքային ԸՀ-ներից պահանջվել է առաջադրել լրացուցիչ թեկնածուներ այն բանից հետո, երբ խորհրդարանական խմբակցությունները, մասնավորապես Լուսավոր Հայստանը, չեն առաջադրել բավարար թվով թեկնածուներ բոլոր ՏԸՀ-ների համար:¹⁶ Համաձայն օրենքի, ՏԸՀ նախագահի և քարտուղարի պաշտոնները բաշխվել են արձակված խորհրդարանի խմբակցությունների միջև այն համամասնությամբ, որով վերջիններս ներկայացված են խորհրդարանում, այդպիսով իշխող կուսակցության համար ապահովվելով ՏԸՀ ղեկավար պաշտոնների մեծ մասը:

ԿԸՀ-ն և բոլոր տարածքային ԸՀ-ները հետևել են իրենց կազմում յուրաքանչյուր սեռի առնվազն երկու ներկայացուցիչ ներառելու օրենքի պահանջին: ԿԸՀ յոթ անդամներից երեքը կանայք են (42 տոկոս)՝ ներառյալ նախագահի տեղակալը: Տարածքային ԸՀ-ների մակարդակում 266 անդամից 94 –ը կանայք են (35 տոկոս), որոնցից միայն մի քանիսը որոշում կայցնողների պաշտոններում՝ ներառյալ երկու հանձնաժողովի նախագահ (հինգ տոկոս) և վեց հանձնաժողովի նախագահի տեղակալ (16 տոկոս): Տարածքային ԸՀ-ների կազմի ըստ սեռի տարանջատված տվյալները անհրաժեշտ է վերհանել, դրանք պատրաստ և հասնելի չեն՝

¹⁶ Նախքան ընտրությունները հրապարակված ՏԸՀ անդամների ցուցակներում նշված չի անդամների կուսակցական պատկանելիությունը:

հակառակ միջազգային չափանիշների:¹⁷ ԿԸՀ-ն չի հրապարակել ըստ սեռերի տարանջատված ՏԸՀ անդամների կազմի մասին տեղեկատվություն:

ԸՆՏՐՈՂՆԵՐԻ ԳՐԱՆՑՈՒՄ

18 տարին լրացած բոլոր քաղաքացիներն ունեն ընտրելու ընրավունք՝ բացառությամբ ծանր հանցանքի համար ազատազրկվածները կամ դատարանի որոշմամբ անգործունակ ճանաչվածները: Մտավոր հաշմանդամության հիմքով ընտրելու իրավունքից զրկելը հակասում է միջազգային չափանիշներին:¹⁸ Ընտրողների գրանցումը պասիվ է: Ընտրողների տվյալները ավտոմատ կերպով տրամադրվում են Բնակչության պետական ռեգիստրի կողմից: Բնակչության պետական ռեգիստրը վարում է ՀՀ Ոստիկանության Անձնագրային և վիզաների վարչությունը, և այն ներառում է ՀՀ-ում միշտապես բնակվող ընտրելու իրավունք ունեցող բոլոր քաղաքացիներին: Հունիսի 13 դրությամբ ընտրողների ցուցակում գրանցված է եղել 2.577.172 ընտրող, ներառյալ զգալի թվով արտերկրում բնակվող ընտրողներ, ովքեր հաշվառված են ընտրողների ռեգիստրում, քանի որ պաշտոնապես ունեն Հայաստանի ռեգիդենտի կարգավիճակ:¹⁹ Թեև ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ-ի բոլոր գրուցակիցները համաձայն են, որ ընտրողների ցուցակում ներառվածների զգալի մասը արտերկրում են և հետևապես չեն կարող քվեարկել,²⁰ այնուամենայնիվ, մտահոգություն չեն հայտնել ընտրողների ռեգիստրի ճշգրտության վերաբերյալ:

Իրավական դաշտը նախատեսում է ընտրողների ցուցակների թափանցիկության և հասանելիության ապահովման միջոցների լայն շրջանակ՝ ցուցակների հանրային ցուցադրման և որոնելու ու ներբեռնելու հնարավորությամբ դրանց առցանց տեղադրման միջոցով: Նախնական ընտրողների ցուցակները հանրային վերահսկողության նպատակով փակցված են եղել ընտրատեղամասերում մինչև մայիսի 31-ի վերջնաժամկետը: Մինչև հունիսի 10-ը ընտրողները հնարավորություն են ունեցել դիմել ուղղումներ կատարելու,

¹⁷ [Կանանց դեմ խտրականության բոլոր ձևերի վերացման կոնվենցիայի \(CEDAW\) Թիվ 23 քննիչանոց հանձնարարականի հոդված 48-ը](#) պահանջում է ազգային կուսակցություններից ապահովել ըստ սեռի տարանջատված վիճակագրական տվյալներ, որոնք ցույց են տալիս այդ իրավունքներից օգտվող կանանց թվի հարաբերակցությունը տղամարդկանց թվին:

¹⁸ Ըստ [ՄԱԿ-ի հաշմանդամություն ունեցող անձանց իրավունքների մասին կոնվենցիայի \(CRPD\) 12-րդ և 29-րդ հոդվածների](#) «Կուսակցությունները պետք է ընդունեն, որ հաշմանդամություն ունեցող անձի կյանքի բոլոր ոլորտներում ունեն հավասար իրավունակություն» և ապահովեն նրանց «քվեարկելու և ընտրելու իրավունքը և հնարավորությունը»: [CRPD 12 հոդվածի N1 հիմնական մեկնաբանության](#) 48-րդ ենթակետը նշում է, որ մարդու՝ որոշում կայացնելու կարողությունը չի կարող արդարացում լինել հաշմանդամություն ունեցող անձանց քվեարկելու և ընտրության իրավունքի իրացումը բացառելու համար:

¹⁹ ԱՎՎ-ն չի տրամադրել ընտրողների ցուցակների ըստ սեռի տարանջատված տվյալներ, կամ նախնական ընտրողների ցուցակում արված ուղղումների մանրամասներ՝ այդ թվում նաև ընտրության օրը հասցեի ժամանակավոր փոփոխման վերաբերյալ տվյալներ:

²⁰ Արտերկրում գտնվող քաղաքացիները չեն կարող ընտրել՝ բացառությամբ արտերկրում գտնվող դիվանագիտական և ռազմական անձնակազմի և նրանց ընտանիքիների:

իրենց կամ այլ ընտրողների ցուցակում ընդգրկելու կամ ցուցակից հանելու համար:²¹ Այն ընտրողները, ովքեր դուրս են մնացել ընտրացուցակից, ինչպես նաև նրանք, ովքեր գտնվել են բժշկական հաստատություններում կամ կալանավայրերում, հնարավորություն են ունեցել ներառվելու ընտրողների լրացուցիչ ցուցակում մինչև քվեարկության օրվա ավարտը:

Քվեարկության օրը ընտրողների նույնականացումը կատարվել է Ընտրողների նույնականացման սարքերով (ԸՆՍ), որոնցում ներբեռնված է եղել տվյալ ընտրատեղամասի ընտրողների ցուցակի էլեկտրոնային պատճենը: Օրենքը պահանջում է որպեսզի ԿԸՀ-ն հրապարակի բոլոր ընտրատեղամասերի ընտրողների ստորագրված ցուցակների սկանավորված տարբերակները մինչև հունիսի 22-ը՝ հանրային վերահսկողության ապահովման նպատակով: Ըստ միջազգային չափանիշների և լավագույն փորձի խորհուրդ է տրվում պահպանել տվյալների և ընտրողների անձնական տվյալների գաղտնիությունը՝ ընդհուպ նրանց քվեարկելու փաստի և քվեարկելու վայրի մասին տեղեկատվությունը,²² ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ բոլոր գրուցակիցները ողջունում են այս միջոցը, որպես թափանցիկության խթանման և ընտրկան չարաշահումների կանխման արդյունավետ մեթոդ:

2021 թ. ապրիլի փոփոխությունները հստակեցնում են, որ ստորագրված ընտրողների ցուցակները պետք է հասանելի մնան մինչև ԿԸՀ-ի կողմից արդյունքների աղյուսակավորումը, կամ բողոքների առկայության դեպքում՝ մինչև դրանց մասով վճռի կայացումը: Այնուհանդերձ, ցուցակների հետ ծանոթացման կանոններին կամ գաղտնիության պարտավորություններին վերավերող կենկրետ անդրադարձ չկա:

ԹԵԿՆԱԾՈՒՆԵՐԻ ԳՐԱՆՑՈՒՄ

Խորհրդարանական ընտրությունների համար կուսակցություններից և կուսակցությունների դաշինքներից յուրաքանչյուրը կարող է ներկայացնել թեկնածուների մեկ համապետական փակ ցուցակ, որում ներառված են թվով 80-ից 300 թեկնածու: Կին և տղամարդ ներկայացուցիչների թիվը չպետք է լինի պակաս քան 30 տոկոսը՝ այն պահանջով, որ երկու սեռերն էլ պետք է ներկայացված լինեն կուսակցության ցուցակի իրար հաջորդող եռյակների

²¹ Այլ անձանց անունից դիմումները պետք է իրականացվեն նոտարական ծառայության միջոցով:

²² Տես [Վենետիկի հանձնաժողովի IV պարբերությունը Ընտրական հարցերի լավագույն փորձի օրենսգրքի մեկնաբանական հոշակագիրը ընտրություններին մասնակցած ընտրողների ցուցակների հրապարակման վերաբերյալ \(CDL-AD \(2016\) 028\) և 10-րդ պարբերությունը՝ գաղտնիության իրավունքի վերաբերյալ ICCPR-ի 16-րդ ընդհանուր առաջարկները: Ընտրական հարցերով լավագույն փորձի օրենսգրքի 4c կետը \(CDL_AD\(2002\)023rev2-cor\) նույնպես նշում է որ փաստացի քվեարկած մարդկանց ցուցակները չպետք է հրապարակվեն:](#)

անդամների շարքում:²³ Այս քվոտան ավելացել է ի համեմատ նախորդ ընտրությունների 25 տոկոսի:

Ազգային ժողովի պատգամավոր կարող է ընտրվել քսանհինգ տարին լրացած, վերջին չորս տարում միայն Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացի հանդիսացող, վերջին չորս տարում Հայաստանի Հանրապետությունում մշտապես բնակվող, ընտրելու իրավունք ունեցող և հայերենին տիրապետող յուրաքանչյուր ոք: Այլ քաղաքացիություն ունեցող անձինք չեն կարող առաջադրվել որպես պատգամավոր (տե՛ս իրավական կարգավորումները): Դատավորները, դատախազները, ռազմական անձնակազմը, ոստիկանները և այլ քաղաքացիական ծառայողներ չեն կարող լինել թեկնածու: Թեկնածուների ցուցակը կարող է ներառել մինչև 30 տոկոս անկուսակցական անդամներ: Հակառակ 1990թ. Կոպենհագենի փաստաթղթի, օրենքը թույլ չի տալիս թեկնածուներին հանդես գալ անհատապես:²⁴

Գործընթացը եղել է ներառական, ԿԸՀ-ն գրանցել է 22 կուսակցության և 4 դաշինքի թեկնածուների ցուցակներ:²⁵ Հունիսի 10-ի վերջնաժամկետից և մեկ կուսակցության ինքնաբացարկից հետո²⁶ մրացակցությունը շարունակել են 25 ընտրական ցուցակներ՝ 2498 թեկնածուներով, որոնցից 925-ը եղել են կանայք (37 տոկոս):²⁷ Բոլոր ցուցակները կազմվել են երկու սեռերի ներառվածության պահանջին համապատասխան, անգամ 39 թեկնածուների ինքնաբացարկից և գրանցման չեղարկումից հետո: Թեկնածուների ցուցակներից միայն երկուսն են գլխավորել կանայք: Մեկ դաշինք և երեք կուսակցություններ գրանցել են ընդհանուր թվով 13 թեկնածու ազգային փոքրամասնությունների համար նախատեսված չորս մանդատի համար: Ընտրություններին մասնակցելու համար գրանցված կուսակցությունների և դաշինքների շարքում եղել են արձակված խորհրդարանում ներկայացված երեք կուսակցությունները,²⁸ ինչպես նաև կուսակցություններ և դաշինքներ՝

²³ 30 տոկոս սեռի քվոտան ընդունվել է 2016թ. , սակայն առաջին անգամ սկսել է գործել այս ընտրություններին՝ համահունչ ընտրական օրենսգրքի անցումային դրույթներին: Հիմնական պահանջը չի վերաբերում ցուցակի ազգային փոքրամասնությունները ներկայացնող թեկնածուներին հատվածին:

²⁴ 1990թ. Կոպենհագենի փաստաթղթի 7.5 ենթակետը պարտավորեցնում է ԵԱՀԿ մասնակից երկրներին՝ «Յուրաքանչյուր քաղաքացի իրավունք ունի ձգտել քաղաքական կամ հանրային պաշտոնի՝ անհատապես կամ որպես քաղաքական կուսակցության կամ կազմակերպության մաս, առանց խտրականության»:

²⁵ 12 տարբեր թեկնածուների ցանկից քսանվեց թեկնածուի գրանցումը մերժվել է աջակցող պաստաթղթերի բացակայության պատճառով (i) վերջին չորս տարիների ընթացքում Հայաստանի քաղաքացիություն և կացություն ապահովող ապահովող (19 դեպք), (ii) հայերենի իմացության ապացույց (15 դեպք), ցուցակում ներգրավված լինելու թեկնածուի գրավոր համաձայնությունը (8 դեպք), անձնագրի կամ նույնականացման քարտի պատճենի բացակայությունը (3 դեպք) և փոստաթղթերի կեղծում (2 դեպք):

²⁶ Հայոց Արժիվներ, Միացյալ Հայստան կուսակցություն, հերթական համարը՝ 22

²⁷ Ընդհանուր թվով 35 թեկնածու հանել է իր դիմումը և 4 թեկնածուի գրանցում ընդհատվել է կեղծ փաստաթղթեր ներկայացնելու պատճառով:

²⁸ Քաղաքացիական պայմանագիր, Լուսավոր Հայաստան և Բարգավաճ Հայաստան:

փոխկապակցված պետության նախկին (1991-2008թթ. ընկած ժամանակահատվածի) ղեկավարների հետ:²⁹

Բոլոր գրանցված կուսակցությունները և դաշինքները վճարել են 10 մլն. ՀՀ դրամ (մոտավորապես 15.700 ԵՎԸ) ընտրական գրավ: Ընտրական գրավը վերադարձվում է, եթե կուսակցությունը կամ դաշինքը խորհրդարանում մանդատներ է ստանում կամ ստանում է վավեր ձայների ավելի քան չորս տոկոսը:

ՔԱՐՈՋԱՐՉԱՐՇԱՎԻ ՄԻՋԱՎԱՅՐԸ

Օրենքին համապատասխան, այս արտահերթ խորհրդարանական ընտրությունների պաշտոնական քարոզարշավի ժամանակահատվածը եղել է 12 օր՝ ի տարբերություն հերթական ընտրությունների համար սահմանված 35- ից 45 օրվա: Այս ընտրությունների քարոզարշավի պաշտոնական մեկնարկը տրվել է հունիսի 7-ին և ավարտվել է հունիսի 18-ին՝ արգելելով քարոզարշավ քվեարկության և դրան նախորդող օրը:³⁰

Ինչպես նախաքարոզչական շրջանում, այնպես էլ քարոզարշավի ընթացքում քաղաքական դիսկուրսում գերակայել է ազգային անվտանգությունը: Պատերազմի և COVID-19 համավարակի հետևանքով սրված տնտեսական վիճակը հաջորդ կարևոր հիմնախնդիրն է եղել: Քարոզարշավի ժամանակահատվածում բևեռացումը խորացել է՝ հասնելով որոշ մրցակիցների կողմից միմյանց հասցեին նսեմացնող և սադրիչ մեղադրանքների՝ հիմնահարցերի շուրջ քննարկումների մեջ ներգրավվելու փոխարեն:³¹ ԸՂՄԱ դիտորդները զեկուցել են մինչ ընտրություններն ընկած ժամանակահատվածում անհարդու ժողականության, վիրավորանքի և խտրական հռետորաբանության մակարդակի աճի մասին: Մարդու իրավունքների պաշտպանը քննադատել է այդօրինակ հռետորաբանության կիրառումը և հորդորել մրցակիցներին, մասնավորապես ներկա առաջնորդներին (կամ պաշտոնյաներին), ինչպիսին վարչապետն է, զերծ մնալ նմանօրինակ

²⁹ Լևոն Տեր-Պետրոսյան (Հայ ազգային կոնգրես), Ռոբերտ Քոչարյան (Հայաստան դաշինք), Սերժ Սարգսյան (Պատիվ ունեն դաշինք): Պարոն Սարգսյանն անձամբ այս ընտրություններում թեկնածու չէ:

³⁰ Քարոզարշավի լռության ժամանակահատվածից առաջ հրապարակված քարոզարշավին վերաբերող բովանդակությունը կարող է մնալ առցանց (Ընտրական օրենսգիրք, հոդված 19):

³¹ ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ-ի երկարաժամկետ դիտորդների կողմից դիտարկված բոլոր հանրահավաքներին (հունիսի 8՝ Աշտարակ, հունիսի 11 Երևան, հունիսի 12՝ Տաշիր և Վանաձոր) նախկին նախագահ Քոչարյանը մեղադրել է ներկա Վարչապետին դավաճան և խելագար լինելու մեջ ու նշել որ նա պետք է լքի երկիրը: Վարչապետ Փաշինյանը մեղադրել է նախկին նախագահին «հանցավոր խմբի» մաս լինելու մեջ, և սպառնացել է «կտրել ոհմակի ատամները», սպառնացել է «կադրային ջարդով» ու ասել է, որ վենդետա ունի նախկին կառավարության և նրա դաշնակիցների նկատմամբ ([Թալինում հունիսի 8-ին ՔՊ հանրահավաքի ժամանակ](#)):

խոսքի կիրառումից:³² ԿԸՀ-ն ևս կոչ է արել մրցակիցներին խուսափել նման հռետորաբանությունից:³³

Հիմնարար իրավունքները, ինչպիսիք են հավաքների ազատության իրավունքը, քարոզարշավի ամբողջ ընթացքում հիմնականում երաշխավորվել են, և մրցակիցները կարողացել են ազատորեն քարոզարշավ իրականացնել երկրի ամբողջ տարածքում:³⁴ Թեև ընրողներն ունեցել են կուսակցությունների և դաշինքների լայն ընտրություն, քարոզարշավի ընթացքում ամենատեսանելիին եղել են վարչապետի պաշտոնակատար Նիկոլ Փաշինյանի <<Քաղաքացիական պայմանագիր>> կուսակցությունը և նախկին նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի <<Հայաստան>> դաշինքը: Քարոզարշավի ուղերձները եղել են ագրեսիվ՝ մի կողմից նախկին նախագահի դեմ կոռուպցիայի մեղադրանքներով, մյուս կողմից ներկա վարչակազմի այսպես կոչված ձախողումների քննադատությամբ՝ մասնավորապես կապված պատերազմի հետ: Որոշ տեղամասերի մոտ քվեարկության օրը և դրա նախօրեին նկատվել են պարոն Քոչարյանին ուղղված բացասական քարոզչական նյութեր:

ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ-ի երկարաժամկետ դիտորդները նշել են, որ երկրի ողջ տարածքում իրականացվել է քարոզչական գործունեություն: Բազմաթիվ դիտարկված միջոցառումների ժամանակ չեն պահպանվել COVID-ի դեմ կառավարության կողմից սահմանված միջոցառումները: Այս քարոզարշավի համար հատկանշական են եղել քայլերթերը, ավտոերթերը, դոնեդոռ քարոզչությունը, հանրային հանդիպումները, հանդիպումները հատուկ խմբերի հետ, ինչպես նաև լրատվամիջոցներով և հեռուստատեսությամբ սոցիալական գովազդների համատարած շրջանառումը: Մրցակիցների շրջանում նաև լայնորեն տարածված է եղել քարոզարշավի ընթացքում գովազդային վահանակների և պաստառների օգտագործումը՝ այդ թվում այն վայրերում, որոնք ԿԸՀ-ն հավասար հիմունքներով հատկացրել էր մրցակիցներին վճարովի գովազդի համար: Կուսակցությունները և դաշինքները զգալի անհանգստություն են արտահայտել՝ կապված քարոզարշավի ընթացքում պաստառներ և գովազդային վահանակներ վնասելու հետ, սակայն որևէ պաշտոնական բողոք չի արձանագրվել:³⁵ Չնայած 30 տոկոս քվոտային,

³² Տե՛ս [Մարդու իրավունքների պաշտպանի 2021թ. մայիսի 31-ի հայտարարությունը](#):

³³ ԿԸՀ-ն [կոչ է արել](#) կողմերին ձեռնպահ մնալ նման հռետորաբանությունից:

³⁴ Հունիսի 16-ին Եղեգնաձորում Քաղաքացիական պայմանագրի հանրահավաքի ընթացքում ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ դիտորդները ականատես են եղել ոստիկանության կողմից Հայաստան դաշինքի հինգ աջակիցների բռնի ձերբակալմանը: Ավելի ուշ հինգը ձերբակալվածներին ազատ են արձակվել, սակայն մեկի մոտ տեսանելի են եղել ֆիզիկական վնասվածքների հետքեր:

³⁵ <<Պատիվ ունեմ>> դաշինքը զեկուցել է Երևանում և Արագածոտնի մարզում երկու դեպքի մասին, սակայն ոստիկանությանը կամ ԿԸՀ-ին պաշտոնական բողոք չի ներկայացրել՝ նշելով արագ արձագանքման հետ կապված վստահության բացակայությունը և ժամանակի սղությունը: Սակայն մինչև հունիսի 19-ը դատախազը ստացել է քարոզչական նյութերին գույքային վնասի հասցման դեպքերի 42 հաղորդում: ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ դիտորդները հայտնել են պարոն Քոչարյանի գիրքը գովազդող վահանակները Վայոց Ձոր, Տավուշ և Լոռի մարզերում վնասելու դեպքերի մասին, թեև վերջիններս պաշտոնապես չեն համարվել

քարոզարշավի միջոցառումներում կանայք ակնհաստորեն մղվել են հետին պլան՝ հազվադեպ ելույթներով:³⁶ Քարոզարշավի ընթացքում ակնհայտորեն բացակայել են կանանց և ազգային փոքրամասնություններին թիրախավորող ուղերձները:

ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ-ի գրուցակիցները և ՋԼՄ-ները քննադատել են վարչապետ Փաշինյանին՝ տեղական համայնքների հետ հանդիպումներում ընտրական ուղերձներ հղելու և դեպի մարզեր իր աշխատանքային այցերը կուսակցության տեղական գրասենյակ այցելելու համար օգտագործելու կապակցությամբ: Թեև այս միջոցառումները չեն պիտակավորվել որպես քարոզարշավի միջոցառումներ, դրանք ներառել են քարոզչական ուղերձներ և նյութեր, ինչպիսիք են ՔՊ պատկերանշանով ցուցապաստառները:³⁷ Ընտրական օրենսգիրքը սահմանափակում է քաղաքայինների և պետական պաշտոնյաների կողմից քարոզչության իրականացումը ոչ աշխատանքային ժամերով, սակայն հստակ չի սահմանում աշխատանքային և ոչ աշխատանքային ժամերը: Պետական գործչի կողմից այցերը կուսակցության գրասենյակներ աշխատանքային ժամերին, կամ կառավարության գրասենյակներ՝ քարոզարշավ իրականացնելիս, լրոգում են իշխող կուսակցության և պետության բաժանման սահմանը:³⁸

ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ դիտորդները դիտարկել են դեպքեր, երբ մրցակցող ուժերի հետ կապված մասնավոր և հանրային ոլորտի գործատուները ճնշում են գործադրել իրենց աշխատակիցների նկատմամբ, որպեսզի վերջիններս մասնակցեն քարոզարշավի միջոցառումներին: ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ-ն ստացել է նաև ընտրակաշառքի հնարավոր դեպքերի մասին հաղորդումներ՝ մասնավորապես կապված խոշոր կուսակցությունների հետ, իսկ թեկնածուներից երեքի նկատմամբ քարոզարշավի ընթացքում ընտրակաշառքի մեղադրանքով վարույթներ են բացվել:³⁹ Քարոզարշավի ողջ ընթացքում եղել են նաև

քարոզչության նյութեր: Պրն. Տիգրան Արզաբանցյանի հիմնադրամի ցուցապաստառները վնասվել են Լոռվա մարզում:

³⁶ Դիտարկված հանրահավաքների ընթացքում 153 ելույթ ունեցողներից միայն 24-ն են եղել կանայք (16 տոկոս), իսկ դիտարկված քարոզչական 73 միջոցառումներից 51-ում (70 տոկոս) կանայք ելույթ չեն ունեցել:

³⁷ ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ երկարաժամկետ դիտորդները Վանաձորում մայիսի 30-ի դրությամբ (մայիսի 30-ին) հանդիպել են կուսակցական պաստառների, ինչպես նաև ավելի քան 20 այլ միջոցառումների ժամանակ դիտարկված կուսակցությունների պաստառները դրված են եղել [թեկնածուների ֆեյսբուքյան էջերում](#):

³⁸ Վարչապետի պաշտոնակատար Փաշինյանը պաշտոնական արձակուրդ է վերցրել հունիսի 7-ից 18-ը ընկած ժամանակահատվածում, ինչպես նաև արշավին մասնակցող կառավարության նախարարները, մարզպետները և պետական պաշտոնյաները:

³⁹ Հունիսի 8-ին Բարգավաճ Հայաստան կուսակցության թեկնածուն Գեղարքունիքի մարզում ձերբակալվել է ընտրակաշառք առաջարկելու համար: Հունիսի 11-ին Արմավիրի նախկին մարզպետը, ով հանդես է գալիս որպես «Պատիվ ունեմ» դաշինքի թեկնածու ևս ձերբակալվել է Արմավիրի մարզում: Հունիսի 18-ին Երևանի Ջեյթուն համայնքում ընտրակաշառքի մեղադրանքով ձերբակալվել է «Պատիվ ունեմ» դաշինքի թեկնածուն: Ձերբակալված երեք թեկնածուներից բացի, ընտրակաշառքի մեղադրանքով 14 գործերով հարուցվել են հետաքննություններ:

վարչական ռեսուրսի չարաշահման վերաբերյալ մեղադրանքներ, որոնք սակայն չեն արժանացել պատշաճ արձագանքի:⁴⁰

Քարոզարշավի լռությունը հիմնականում պահպանվել է, սակայն <<Պատիվ ունեմ>> դաշինքի բողոքին հետևելով ԿԸՀ-ն նախազգուշացում է արել Քաղաքացիական պայամանգիրի թեկնածու Նիկոլ Փաշինյանին ընտրությանը նախորդող օրը քարոզ իրականացնելու համար:⁴¹

Քարոզարշավի ֆինանսավորում

Քարոզարշավի ֆինանսավորումը գլխավորապես կարգավորվում է Ընտրական օրենսգրքով և «Կուսակցությունների մասին» օրենքով:⁴² Նախորդ ընտրություններում առնվազն երեք տոկոս քվե ստացած կուսակցությունները կամ կուսակցությունների դաշինքները ստանում են տարեկան պետական ֆինանսավորման իրավունք, սակայն քարոզչության ծախսերի ուղղակի պետական ֆինանսավորում չի նախատեսվում:⁴³ Ընտրություններին մասնակցող կուսակցությունները և կուսակցությունների դաշինքները պարտավոր են բացել հատուկ բանկային հաշիվ քարոզչության ֆինանսավորման գործարքների համար:⁴⁴ Քարոզարշավը կարող է ֆինանսավորվել ընտրողների նվիրատվությունների, ինչպես նաև թեկնածուների մուծումների և քաղաքական կուսակցությունների փոխանցած միջոցներով:⁴⁵ Առևտրային և ոչ առևտրային կազմակերպություններից, ինչպես նաև օտարերկրյա և անանուն աղբյուրներից մուծումները չեն թույլատրվում:⁴⁶ Ընտրություններին մասնակցող յուրաքանչյուր կուսակցության կամ կուսակցությունների դաշինքի քարոզչական ծախսերի

⁴⁰ Տես ԺՀՄԻԳ-ի և Վենետիկի հանձնաժողովի [Ընտրական քարոզարշավի ընթացքում վարչական ռեսուրսի չարաշահման դեպքերի կանխման և արձագանքման մասին համատեղ ուղեցույցը](#):

⁴¹ Պարոն Փաշինյանը [ընտրության էջում](#) հոլովակ է հրապարակել ընտրության նախորդող օրը՝ կոչ անելով քաղաքացիներին քվեարկել:

⁴² Քաղաքական կուսակցությունների մասին օրենքը ընդունվել է 2020թ. Դեկտեմբերին, ի թիվս այլ կարգավորումների կուսակցությունների և քարոզարշավի ֆինանսավորման մասով: Ընտրական օրենսգրքում 2021թ. մայիսին կատարված փոփոխությունների հետ միասին, այս փոփոխված դրույթներն անդրադարձել են նաև նախկինում արտահայտված որոշ մտահոգությունների՝ ընդլայնելով քարոզարշավի ծախսերի սահմանումը և ֆինանսական վերահսկողության գործառնությունները ԿԸՀ-ից փոխանցելով Հակակոռուպցիոն հանձնաժողովին: Այս փոփոխություններն օրինական ուժի մեջ կմտնեն 2022 թվականից:

⁴³ 2018թ. խորհրդարանական ընտրությունների արդյունքների հիման վրա պետական բյուջեից ֆինանսավորում են ստանում հետևյալ կուսակցություններն ու դաշինքները: Իմ Քայլը, Բարգավաճ Հայաստան, Լուսավոր Հայաստան, Հայաստանի Հանրապետական Կուսակցություն և Հայ Յեղափոխական Դաշնակցություն:

⁴⁴ Նախընտրական հիմնադրամ չստեղծելու փաստը հիմք է հանդիսանում, որպեսզի ԿԸՀ-ն դիմի Վարչական դատարան՝ մասնակցի գրանցումը անվավեր ճանաչելու համար:

⁴⁵ Մուծումների օրենքով սահմանված սահմանաչափն է՝ 500000 դրամ (մոտ՝ 790 եվրո) ընտրողների, 5 միլիոն դրամ (մոտ՝ 7900 եվրո) թեկնածուների և 100 միլիոն դրամ (մոտ՝ 157 000 եվրո) մրցակիցների համար: 1 եվրոն կազմում է մոտավորապես 635 դրամ:

⁴⁶ Արգելված աղբյուրներից ստացված, ինչպես նաև սահմանաչափը գերազանցող մուծումները փոխանցվում են պետական բյուջե:

օրենքով սահմանված առավելագույն սահմանաչափը կազմում է մինչև 500 միլիոն ՀՀ դրամ (մոտ 788 000 եվրո):

Թեև քարոզչության ֆինանսավորման կարգավորումները մանրամասն են, / մի շարք թերություններ թույլ են տալիս շրջանցել իրավական դրույթները: Օրինակ, չնայած ԺՀՄԻԳ-ի վաղուց ներկայացված հանձնարարականների, քարոզարշավի ծախսերի իրավական սահմանումը չի ներառում կազմակերպչական ծախսերը, ինչպիսիք են գրասենյակային տարածքի, տրանսպորտի, կապի և քարոզչական անձնակազմի ծախսերը՝ մրցակիցներին հնարավորություն տալով օգտագործել այդ ծախսերը որպես ծախսերի սահմանաչափը շրջանցելու միջոց: ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ-ն նկատել է, որ որոշ կուսակցություններ քարոզարշավի ծախսերի սահմանները շրջանցելու համար օգտագործում են բարեգործական կազմակերպություններ և անձնական հրապարակայնությունը:⁴⁷ Չնայած «Կուսակցությունների մասին» փոփոխված օրենքը արգելում է առևտրային սուբյեկտների կողմից մուծումները կուսակցությունների հիմնադրամներ և նախատեսում է համապատասխան պատժամիջոցներ, ԺՀՄԻԳ-ի որոշ գրուցակիցներ նշել են, որ արգելքը կարող է շրջանցվել՝ խոշոր ընկերությունների նվիրատվությունները անհատ քաղաքացիների միջոցով որպես ավելի փոքր մուծումներ քարոզարշավի հիմնադրամներ փոխանցելու միջոցով: Թեև իրավական կարգավորումների վերջին փոփոխություններով ներմուծվել են նոր պատժամիջոցներ, քարոզարշավի ֆինանսավորման կանոնների խախտումների քրեական և վարչական պատասխանատվություն նախատեսող անհրաժեշտ փոփոխությունների մեծ մասն ուժի մեջ կմտնի միայն 2022թ.:

ԿԸՀ Վերահսկիչ-վերստուգիչ ծառայությունը (ՎՎԾ) վերահսկում է մրցակցող կուսակցությունների և դաշինքների կողմից քարոզչության ֆինանսավորումը կարգավորող օրենսդրության պահպանումը: ՎՎԾ-ն հրապարակել է յուրաքանչյուր մրցակցող կուսակցության/դաշինքի մուծումների և ծախսերի ընդհանուր գումարի մասին ամփոփ տվյալներ և տեղադրել է վերջիններիս նախընտրական ֆինանսական հաշվետվություններն առցանց՝ այդպիսով նպաստելով ֆինանսական թափանցիկությանը: Երկրորդ ֆինանսական հաշվետվությունները պետք է ներկայացվեն ոչ ուշ, քան ԿԸՀ կողմից ընտրությունների արդյունքների ամփոփումից երեք օր առաջ:

⁴⁷ Եղել է ընկալում, որ «Տիգրան Արզաքանցյան» հիմնադրամն աշխատել է Դեմոկրատական կուսակցության (ԴԿ) տեսանելիության բարձրացման ուղղությամբ, մասնավորապես Երևանում և Տավուշի մարզում: ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ դիտորդները նաև զեկուցել են Արագածոտնի մարզում ԴԿ-ի կողմից հիմնադրամի տարածքների օգտագործման մասին: Քաղաքացիական Պայմանագիրը և Լուսավոր Հայաստանը նաև հայտնել են վանդալիզմի մի քանի դեպքերի մասին: ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ-ն դիտարկել է նախկին նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի գիրքը գովազդող գովազդային վահանակների առկայություն բոլոր մարզերում: Այս լայնորեն տարածված հրապարակայնությունը բարձրացրել է Ռոբերտ Քոչարյանի տեսանելիությունը, սակայն չի խոչընդոտել մյուս մասնակիցների՝ իրենց վճարովի գովազդային վահանակները ԿԸՀ-ի կողմից հատկացված տեղերում տեղադրելու հնարավորությանը:

Լրատվամիջոցներ

Մեդիա միջավայրը բազմազան է և ներառում է 50 հեռարձակողներ, այդ թվում՝ վեցը հեռուստաալիք և երկու ռադիոկայան համապետական ծածկույթով, 35-ը գերազանցող պարբերական տպագիր հրատարակություններ և ավելի քան 200 առցանց լրատվական պորտալներ:⁴⁸ Առցանց աղբյուրների և սոցիալական ցանցերի՝ մասնավորապես ֆեյսբուքի դերն արագորեն աճում է, և դրանք վերածվել են քաղաքականության վերաբերյալ տեղեկատվության փոխանակման կարևոր հարթակներ: Այնուհանդերձ, հեռուստատեսությունը մնում է քաղաքական տեղեկատվության ամենակարևոր աղբյուրը՝ հատկապես մայրաքաղաքից դուրս: Հանրային հեռուստաընկերությունը, որը ֆինանսավորվում է պետական բյուջեից, շարունակում է ընկալվել որպես կառավարամետ խմբագրական քաղաքականությամբ լրատվական: Միննույն ժամանակ, ԸԴՄԱ-ի գրուցակիցներն ընդգծել են մասնավոր հեռարձակողների քաղաքական պատկանելության հետ կապված երկարամյա մտահոգությունները:

Խոսքի ազատությունը երաշխավորված է Սահմանադրությամբ, և միջազգային կազմակերպություններն այս առումով բարելավումներ են նկատել 2018թ. ի վեր: Զրպարտությունը ապաքրեականացվել է 2010թ., սակայն Քաղաքացիական օրենսգրքի 2021թ. փոփոխությամբ եռապատկվել է վիրավորանքի և զրպարտության համար նյութական վնասի հատուցման առավելագույն չափը:⁴⁹ ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ-ի գրուցակիցները ընդգծել են կոշտ, անհանդուրժող և սադրիչ հռետորաբանության աճող ծավալը քաղաքական ասպարեզում: Քաղաքական միջավայրը, որում տարբեր կարծիքները պարբերաբար բախվում են ատելության և կշտամբանքի, մասնավորապես սոցիալական ցանցերում, բացասաբար է ազդում հանրային դիսկուրսի վրա:⁵⁰ Բացի այդ, վերջին շրջանում իրենց մասնագիտական պարտականությունները կատարող լրագրողների նկատմամբ ֆիզիկական ոտնձգության մի շարք դեպքերը հարցեր են առաջացնում ազատության հանդեպ հարգանքի առումով:⁵¹

⁴⁸ Հեռարձակողների քանակը տրամադրվել է Հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողովի (ՀՌՀ) կողմից, իսկ տպագիր և առցանց լրատվամիջոցների քանակը ներկայացված է [Այրերս-ի «Մեդիա կայունության ինդեքս 2019: Հայաստան» զեկույցում](#):

⁴⁹ Տես՝ տեղական տասը ԶԼՄ-ների և իրավապաշտպան կազմակերպությունների [հայտարարությունը](#), որում նրանք քննադատում են այն փոփոխությունը: Նախագահը փոփոխություններն ուղարկել է Սահմանադրական դատարան՝ վերանայման համար:

⁵⁰ Ապրիլի 14-ին հայաստանյան [լրատվական ՔՀԿ-ները](#) դատապարտել են սպառնալիքները և վիրավորանքները լրագրողների հասցեին:

⁵¹ Խոսքի ազատության պաշտպանության հանձնաժողովի [ապրիլի 23-ի զեկույցները](#) և ՀԺՄ-ի [մայիսի 11-ի, մայիսի 31-ի](#) և [հունիսի 3-ի](#) զեկույցներում նշվել է ArmNews TV / tert.am կայքի, 5-րդ ալիքի, 168.am կայքի և «Հրապարակ» թերթի լրագրողների աշխատանքի խոչընդոտման և ֆիզիկական հետապնդման դեպքերի մասին:

Հունիսի 1-ին, օրենքին համապատասխան, ԿԸՀ-ն հանրային վիճակախաղի միջոցով յուրաքանչյուր մրցակցող կուսակցության կամ դաշինքի տրամադրել է 30 րոպե անվճար եթերաժամանակ հանրային հեռուստատեսությամբ և 60 րոպե՝ հանրային ռադիոյով՝ երկուսն էլ փրայմ-թայմի ընթացքում: Բացի այդ, յուրաքանչյուր մրցակցող կուսակցություն կամ դաշինք իրավունք է ունեցել գնել մինչև 60 րոպե հանրային հեռուստատեսությամբ, և մինչև 90 րոպե հանրային ռադիոյով: Մասնավոր 22 հեռարձակողներ, այդ թվում՝ 12 մարզային հեռարձակողներ, մրցակիցներին վճարովի գովազդներ գնելու հնարավորություն են ընձեռել:⁵²

Օրենքի համաձայն, Հեռուստատեսության և ռադիոյի հանձնաժողովը (ՀՌՀ) վերահսկում է բոլոր հեռարձակողներին պաշտոնական քարոզարշավի ընթացքում, նաև լրատվամիջոցների սեփական մշտադիտարկման միջոցով:⁵³ Որպես ողջունելի քայլ՝ ՀՌՀ-ն մեկնաբանել է Ընտրական օրենսգրքի «անկողմանակալ և գնահատականներից զերծ տեղեկատվություն» տրամադրելու պահանջն այնպես, որ տարբեր կուսակցությունների և դաշինքների ընձեռնվի ավելի ընդգրկուն լուսաբանման հնարավորություն, այլ ոչ թե յուրաքանչյուր մասնակցին հավասար քանակի լուսաբանում տրամադրելու ֆորմալիստական շեշտադրմամբ: Հունիսի 16-ին կարգավորիչը թողարկել է իր մշտադիտարկման առաջին զեկույցը, որում որևէ լուրջ օրինախատումներ նշված չեն եղել:

ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ-ն լրատվամիջոցների իր մշտադիտարկումը սկսել է մայիսի 24-ին՝ յոթ հեռուստաալիքների, մեկ ռադիոկայանի և երեք առցանց լրատվամիջոցների քանակական և որակական վերլուծությամբ:⁵⁴ Պաշտոնական քարոզարշավի մեկնարկից առաջ և հետո լրատվամիջոցների կողմից քաղաքական զարգացումների լուսաբանումն մեջ նկատելի տարբերություններ են եղել: Դիտարկվող հեռարձակողները, մասնավորապես Հանրային հեռուստարձակությունը, նվազեցրել են ներկայիս կառավարության և վարչապետի պաշտոնակատարի վերաբերյալ իրենց լուսաբանումը, լուսաբանումը հիմնականում նվիրելով մրցակցող կողմերին և դաշինքներին: Ընտրություններին վերաբերող

⁵² Քաղաքական սուբյեկտները կարող են նաև քաղաքական գովազդ տեղադրել մասնավոր ՁԼՄ-ներում (ինչպես հեռարձակվող, այնպես էլ տպագիր), ներառյալ նախքան քարոզչության պաշտոնական ժամանակահատվածի մեկնարկը:

⁵³ Հիմնվելով իր սեփական մեթոդաբանության վրա, որը հրապարակայնորեն հասանելի է [իր կայքում](#), ինչպես նաև [ԿԸՀ կայքում](#), ՀՌՀ-ն վերահսկում է ընդհանուր առմամբ 38 հեռարձակողի: Այն հիմնականում կենտրոնացած է անվճար և վճարովի եթերաժամանակին վերաբերող պահանջների պահպանման վրա, և չի իրականացնում լուրերի լուսաբանման տոնայնության գնահատում:

⁵⁴ ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ-ն իրականացնում է համապետական ծածկույթ ունեցող հեռուստաալիքների՝ 21 (հանրային հեռուստատեսություն), ATV, Արմենիա TV, Կենտրոն TV, Շանթ TV և Երկիր Մեդիաի, ինչպես նաև Երևանում գործունեություն իրականացնող Արմնյուզ հեռուստաալիքների փրայմ թայմի ժամանակահատվածում հեռարձակումների մոնիթորինգ: ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ-ն իրականացնում է նաև Հանրային ռադիոյի, ինչպես նաև www.azatutyun.am (RFE/RL հայլեզու մասնաճյուղ), www.news.am և www.lin.am առցանց լրատվամիջոցների քաղաքական բովանդակությամբ հոդվածների մշտադիտարկում:

հեռուստատեսային բովանդակության զգալի մասը կազմել են քարոզչական գովազդները, հաճախ նաև բացասական քարոզչությունը, հատկապես ՀԴ- ի կողմից:

Հանրային Հ1-ի եթերում կառավարությանը նվիրված լուսաբանումների մասնաբաժինը նվազել է 66-ից 4 տոկոսով՝ մեծապես դրական կամ չեզոք տոնայնության պահպանմամբ: Հանրային Հ1-ը լուսաբանել է բոլոր մասնակիցներին ընդհանուր առմամբ համեմատելի կերպով՝ լուսաբանման ամենամեծ (12 տոկոս) մասը տրամադրելով Քաղաքացիական պայմանագրին, որին 11 տոկոսով հաջորդում է Հայ Ազգային Կոնգրեսը, 8 տոկոսով Հայաստան Դաշինքը և 7 տոկոսով Պատիվ Ունեմ դաշինքը: Լուսաբանումը հիմնականում դրական և չեզոք տոնով է եղել, և, ընդհանուր առմամբ, խուսափել է կոշտ հռետորաբանությունից: Հանրային հեռուստատեսությունը հետևել է անվճար և վճարովի եթերաժամ տրամադրելու պահանջին:⁵⁵ Հեռուստաալիքը եթեր է հեռարձակել նաև բազմաթիվ ընտրական բանավեճեր և հարցազրույցներ, այդ թվում մրցակցող կողմերի և դաշինքների ղեկավարների երկու բանավեճ ուղիղ եթերում:⁵⁶ Այնուամենայնիվ մրցակից կուսակցությունների և դաշինքների առաջնորդների կեսից ավելին հրաժարվել են մասնակցել հեռուստաընկերության եղրափակիչ երկու բանավեճերին, ինչը բացասաբար է անդրադարձել նրանց տեղեկատվական արդյունավետության վրա: Մի քանի ընդդիմադիր կուսակցություններ բողոքել են Հ1-ի կողմից ընտրությունների լուսաբանման տարբեր դրսևորումներից, ներառյալ իշխող կուսակցության և դրա աջակիցների հասցեին քննադատություն պարունակող վճարովի գովազդային նյութերի խմբագրումը⁵⁷ և մերժումը, ինչպես նաև բանավեճի կարգի սահմանման միջոցները:⁵⁸

Պաշտոնական քարոզարշավի ընթացքում որոշ մասնավոր հեռարձակողներ, մասնավորապես՝ «Շանթ» հեռուստաընկերությունը, տեսանելի ջանքեր են գործադրել

⁵⁵ Բոլոր 25 մրցակցող կողմերն ու դաշինքները օգտվել են անվճար եթերաժամանակից հանրային հեռուստատեսությամբ (13-ը՝ հանրային ռադիոյով), մինչդեռ 20-ը վճարովի գովազդներ են տեղադրել հանրային հեռուստատեսությունում (6-ը՝ հանրային ռադիոյով):

⁵⁶ Azatutyun.am- ը, մի շարք տարածաշրջանային և առցանց լրատվամիջոցներ (ALT TV, Factor TV, Lori TV, Sevan TV և Tsayg TV) և մեկ տեղական ՔՀԿ (Media Dialogue center) նույնպես բանավեճեր են կազմակերպել:

⁵⁷ Հայաստանյան դաշինքը հունիսի 8-ին և Պատիվ Ունեմ դաշինքը հունիսի բողոքներ են ներկայացրել ՀՌՀ-ին՝ հանրային հեռուստատեսության եթեր հեռարձակվող հիմնական քաղաքական բանավեճի հաղորդավարի կողմնակալ վարքագծի վերաբերյալ: Հունիսի 12-ին «Պատիվ Ունեմ» դաշինքը հրապարակավ բողոքել է իր գովազդային նյութերին խմբագրական միջամտության երկու դեպքերի մասին՝ իբր վարկաբեկիչ լեզվի պատճառով: Հունիսի 17-ին հանրային հեռուստատեսությունը վերանայել է մեկ նյութի մերժումը և կուսակցությանը տրամադրել է այլընտրանքային ցուցադրության հնարավորություն

⁵⁸ Մի քանի կուսակցություններ բողոքել են ամփոփիչ հեռուստաբանավեճերի ընտրության չափանիշների դեմ, իսկ յոթը նախընտրել են չմասնակցել: Բանավեճերը, որոնք ցուցադրվել են հունիսի 16-ին և 17-ին, կուսակցությունների և դաշինքների համադրումը կատարել են հիմք ընդունելով կուսակցությունների գրանցման ամսաթիվը, որի արդյունքում, ըստ այդ կուսակցությունների, իրենք զրկվել են իշխող կուսակցությանը հարցեր առաջադրելու հնարավորությունից: Հունիսի 18-ին Հայաստանի ազգային կոնգրեսը վարչական դատարան բողոք է ներկայացրել առաջնորդների բանավեճերի ընտրության չափանիշների վերաբերյալ:

մրցակիցների մեծ մասին հիմնականում անկողմնակալ կերպով լուսաբանելու ուղղությամբ՝ նպաստելով հասանելի տեղեկատվության բազմազանությանը և ընտրողների՝ տեղեկացված ընտրություն կատարելու հնարավորությանը: Շանթ հեռուստաընկերությունը տրամադրել է տրամադրել է իր քաղաքական լուսաբանման 11 տոկոսը Հայաստան դաշինքին և 10 տոկոսը՝ Քաղաքացիական Պայմանագրին: Լուսաբանման տոնայնությունը եղել է չեզոք կամ դրական: Ի տարբերություն վերոնշյալի, Արմնյուզ լրատվական հեռուստաալիքը հաճախ ներկայացրել է միակողմանի և կողմնակալ քննադատական լուսաբանում կառավարող իշխանությունների և ՔՊ-ի հասցեին՝ նաև լրագրողների կողմից հնչեցրած նվաստացուցիչ հայտարարություններով:

Այնուհանդերձ, այն հեռուստաալիքները, որոնք ընկալվում են որպես բացահայտորեն կապված որոշակի կուսակցությունների հետ, այդ մասնակիցների նկատմամբ արտոնյալ վերաբերմունք են ցուցաբերել: Օրինակ՝ Երկիր Մեդիան հատկացրել է իր լուսաբանման 36 տոկոսը մեծապես դրական կամ չեզոք տոնայնությամբ Հայաստան դաշինքին:

ԲՈՂՈՔՆԵՐ և ԴԻՄՈՒՄՆԵՐ

Ընտրական օրենսգրքի համաձայն, ընտրական հանձնաժողովների որոշումները, գործողությունները և անգործությունը կարող են բողոքարկվել վերադաս հանձնաժողովներում, իսկ ԿԸՀ-ի դեմ բողոքները ընդդատյա են վարչական դատարանին:⁵⁹ Օրենքը թույլ է տալիս ընտրական հանձնաժողովի որոշումների և գործողությունների դեմ բողոքները ներկայացվել նաև դատարաններ, սակայն զուգահեռ դատական և վարչական բողոքարկման դեպքերում առաջնությունը տրվում է դատական գործընթացին: Ըստ վարչական դատարանի, դիմումատուները պետք է սպառեն ընտրությունները կազմակերպող և իրականացնող մարմնի կողմից տրամադրվող բոլոր իրավական պաշտպանության միջոցները նախքան դատարան դիմումներ ներկայացնելը:⁶⁰ Որոշ բացառություններով, բողոքներ և դիմումներ ներկայացնելու իրավունքը սահմանափակվում է անձնական ընտրական իրավունքների հնարավոր խախտումներով:⁶¹ 2021թ. ապրիլի 8-ին դիտորդական կազմակերպություններից մեկը վիճարկել է Ընտրական օրենսգրքի այն

⁵⁹ Ընտրողների ցուցակներում անճշտությունների վերաբերյալ բողոքները կարող են ներկայացվել ԱՎՎ, որի որոշումն էլ կարող է բողոքարկվել շրջանային դատարանում:

⁶⁰ Գործնականում դա նշանակում է, որ միայն ԿԸՀ որոշումների դեմ բողոքարկումներն են ընդդատյա դատականների: Այնուհանդերձ, դա չի վերաբերում քվեարկության արդյունքների վերաբերյալ Տարածքային ԸՀ որոշումների բողոքարկմանը

⁶¹ Ընտրողները, լրատվամիջոցների ներկայացուցիչները և դիտորդները կարող են բողոք ներկայացնել իրենց իրավունքների ոտնահարման վերաբերյալ, իսկ կուսակցությունների վստահված անձինք՝ ևհանձնաժողովի անդամները՝ ինչպես իրենց, այնպես էլ կուսակցությունների, թեկնածուների և շահառուների իրավունքների խախտումների վերաբերյալ:

դրույթի սահմանադրականությունը, որը չի տալիս հանրային շահից բխող բողոքարկման իրավունք:⁶²

Մինչև քվեարկության օրը ԿԸՀ-ն ստացել է 22 բողոքներ, ինչպես նաև մի շարք ոչ պաշտոնական դիմումներ և տեղեկատվության հարցումներ: Բողոքների վերաբերյալ քննարկումները եղել են բաց և կոլեգիալ, բոլոր մասնակիցները հնարավորություն են ունեցել արտահայտելու իրենց տեսակետները և որոշումները տեղադրվել են համացանցում պաշտոնական վեբջնաժամանեմների պահպանմամբ: Դիմումատուներից շատերը պնդել են, որ տեղի են ունեցել կոպիտ հոետորաբանության և աստելության խոսքի կիրառման հիմքով քարոզարշավի խախտումներ և պահանջել են չեղյալ համարել որոշ թեկնածուների ցուցակների և առանձին թեկնածուների գրանցումը: Մինչ բողոքների մեծ մասը մերժվել է իրավական հիմնավորվածության բացակայության պատճառով, ԿԸՀ-ն շեշտել է, որ անհատական քարոզչական ելույթների գնահատումը իր իրավասությունների մեջ չէ, և ընտրական օրենսգիրքը չի նախատեսում նման գնահատման չափանիշներ: Մինչև քվեարկության օրը ԿԸՀ ներկայացված 22 բողոքներից 4-ը եղել են հնարավոր վարչական ռեսուրսների չարաշահման առնչությամբ:⁶³ Դրանք մերժվել են բողոքարկողների՝ բողոք ներկայացնելու իրավունք չունենալու պատճառով, իսկ բողոքների բովանդակությունը միօրինակ գնահատական չի տրվել՝ հակառակ ԿԸՀ-ի օրենքով սահմանված պարտավորությանը:⁶⁴ COVID-19 համավարակի ընթացքում բողոքողների համար հասանելիություն ապահովելու համար ԿԸՀ-ն թույլ է տվել բողոքները և նամակները ներկայացնել էլեկտրոնային համակարգի միջոցով:⁶⁵

Մինչև քվեարկության օրը վարչական դատարանը ստացել է 21 բողոք, այդ թվում բողոքներ պոտենցիալ թեկնածուների կողմից, ում մերժվել էր թեկնածուի գրանցման համար անհրաժեշտ կացության կամ քաղաքացիության վկայականների տրամադրումը, ինչպես նաև ԿԸՀ-ի՝ երեք թեկնածուների գրանցումը չեղյալ հայտարարելու որոշումների բողոքարկում:⁶⁶ Մի դեպքում վարչական դատարանը անվավեր է ճանաչել ԿԸՀ-ի որոշումները՝ հանելու

⁶² Այս գործով դատաքննությունը նշանակված է 2021թ. հուլիսի 6-ին: Ընտրական օրենսգրքի բողոքարկման իրավունքին առնչվող դրույթները դիտորդներին իրավունք են տալիս բողոք ներկայացնել միայն իրենց իրավունքների խախտումների վերաբերյալ:

⁶³ ԿԸՀ-ն նաև տեղեկացրել է նմանատիպ մտահոգությունների մասին՝ բողոք չպարունակող դիմումների տեսքով:

⁶⁴ Ընտրական օրենսգրքի համաձայն, Ընտրական հանձնաժողովներն ի պաշտոնե հսկում են նախընտրական քարոզչության սահմանված կարգի պահպանումը: Ընտրական օրենսգրքի 23-րդ հոդվածը սահմանում է նախընտրական քարոզչության սահմանափակումներ, այդ թվում՝ վարչական ռեսուրսների օգտագործման արգելքը:

⁶⁵ ԿԸՀ-ն փորձարկել է բողոքների ներկայացման էլեկտրոնային համակարգը 2020թ. Տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրությունների ընթացքում:

⁶⁶ Գործերից երկուսով վարչական դատարանը անփոփոխ է թողել ԿԸՀ որոշումը, իսկ մեկ դեպքում թեկնածուն վերականգնվել է ցուցակում:

նախկին նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի գիրքը գովազդող գովազդային վահանակները, որոնք ըստ ԿԸՀ-ի ստացացվում էին քարոզարշավի հետ:⁶⁷ Եվս երեք մասնակիցներ բողոքարկել են իրենց գովազդային վահանակները հանելու վերաբերյալ ԿԸՀ-ի նմանատիպ որոշումները՝ սակայն այդ դիմումների բողոքարկման համար օրենքով սահմանված վերջնաժամկետից ուշ:⁶⁸ ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ-ի կողմից դիտարկված դատական նիստերն անցել են թափանցիկ կերպով՝ բաց նիստերում, մասնակիցները պատշաճ կերպով իրազեկված են եղել նիստերի ժամանակի և վայրի մասին և հնարավորություն են ունեցել դատարանին ներկայացնել իրենց փաստարկները: Պահպանվել են դատավճիռների կայացման օրինական ժամկետները, որոշումները եղել են հիմնավորված և ժամանակին հրապարակվել են առցանց:

Հունիսի 19-ի դրությամբ Դատախազությունը ստացել է 338 հաղորդումներ ընտրախախտումների վերաբերյալ: Դեպքերի մեծ մասը ուղարկվել է ոստիկանություն հետագա փաստերի ստուգման, մինչ վարչական բնույթի հաղորդումները ուղարկվել են ԿԸՀ: Հարուցվել է 26 քրեական գործ, այդ թվում՝ ընտրակաշառքի տասնյոթ դեպքերի վերաբերյալ, մի քանի կասկածյալներ ձերբակալվել են:⁶⁹

Օրենքը նախատեսում է քվեարկության արդյունքների բողոքարկման մի քանի մակարդակ: Տակայն, չնայած նախկին հանձնարարականներին՝ բողոքարկման իրավունքը սահմանափակված է ընտրություններին մասնակցող կուսակցություններով, դաշինքներով և նրանց ցուցակներում ընդգրկված թեկնածուներով:⁷⁰ Նրանք կարող են նաև բողոքարկել Տարածքային ԸՀ որոշումները ԿԸՀ-ում կամ վարչական դատարանում: ԺՄԻԳ ԸԴԱ-ի բազմաթիվ գրուցակիցներ նշել են, որ ընտրությունների արդյունքների ամփոփման յոթնօրյա ժամկետն ազդում է հետընտրական վեճերի լուծման վերջնաժամկետների վրա, քանի որ արդյունքների հետ կապված բոլոր բողոքներն ու դիմումները պետք է քննվեն այդ սահմանափակ ժամկետում:⁷¹ Միայն ընտրություններին մասնակցող քաղաքական

⁶⁷ Հունիսի 6-ին Դատարանը որոշում է կայացրել, որ ԿԸՀ-ն չի բացատրել, թե ինչու է գտել, որ գովազդային վահանակները «ստացացվում են քարոզչության հետ»: Ո՛չ Ընտրական օրենսգիրքը, ո՛չ ենթաօրենսդրական ակտերը չեն տալիս քարոզարշավի սահմանումը: Հունիսի 7-ին ԿԸՀ-ն կրկին ընդունել է նույն որոշումը, այս անգամ՝ մանրամասն հիմնավորմամբ: Այնուամենայնիվ, դատարանն այն կրկին բեկանել է՝ նշելով, որ ԿԸՀ-ն չի կարող վերակայացնել որոշում, ինչը հակասում է Վարչական դատարանի վերջնական որոշմանը:

⁶⁸ Մայիսի 31-ին ԿԸՀ-ն որոշումներ է կայացրել «Լուսավոր Հայաստան», «5164» շարժման և թեկնածու Տիգրան Արզաքանյանի գովազդային վահանակները հանելու մասին: Ընտրական օրենսգիրքը սահմանում է, որ բողոքարկումները պետք է ներկայացվեն իրավունքների հնարավոր խախտման պահից 3 օրվա ընթացքում:

⁶⁹ Քվեարկության օրվա դրությամբ այս գործերով քննությունը դեռ շարունակվում էր:

⁷⁰ Այնուամենայնիվ, ընտրողների կողմից ընտրությունների արդյունքների բողոքարկման համար կարող է սահմանվել ողջամիտ քվորում:

⁷¹ Հետընտրական վեճերի համար սահմանված յոթնօրյա ժամկետն ընկնում է քվեարկության օրվա և ընտրությունների արդյունքների ամփոփման ժամանակահատվածի միջև, ինչը նշանակում է, որ բոլոր բողոքները պետք է ներկայացվեն, քննվեն, դրանց մասով որոշումները պետք է կայացվեն և վերադասատյանի դատարաններում բողոքարկումները պետք է քննվեն նշված ժամանակահատվածում:

կուսակցություններն ու դաշինքները կարող են բողոքարկել ընտրությունների վերջնական արդյունքները Սահմանադրական դատարանում, որը որոշում կայացնելու համար ունի 15 օր՝ սկսած դիմումը ներկայացնելու պահից:

ԸՂՄԱ-ի շատ գրուցակիցներ մտահոգություն են հայտնել, մի կողմից դատական համակարգի քաղաքականացված լինելու, մյուս կողմից դատական համակարգի անկախությանը միջամտելու կապակցությամբ: 2020թ., մինչ Սահմանադրական դատարանի վարույթում էին գտնվում քաղաքական առումով զգայուն գործեր,⁷² Խորհրդարանն ընդունել է Սահմանադրության անցումային դրույթների փոփոխություններ՝ Սահմանադրական դատարանի դատավորների լիազորությունների ժամկետի մասով, որի արդյունքում փոխվել է ՄԴ դատավորների կազմը:⁷³

ՔՀԿ և միջազգային դիտորդներ

Իրավական դաշտը սահմանում է միջազգային և տեղական քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների կողմից ընտրությունների դիտարկման հնարավորություն և թույլատրում է կուսակցությունների վստահված անձանց ընտրությունների օրը ներկա գտնվել տեղամասային կենտրոններում: Դիտորդական խմբերը չպետք է սատարեն կուսակցությունների թեկնածուներին, պետք է ընդունեն վարքագծի ներքին կանոնակարգեր և անցկացնեն դասընթացներ իրենց դիտորդների համար: Չնայած ԺՀՄԻԳ-ի նախկինում արված առաջարկություններին, Ընտրական օրենսգրքը պահանջում է, որպեսզի ՔՀԿ դիտորդական խմբերն իրենց կանոնադրության մեջ ունենան ժողովրդավարությանը և մարդու իրավունքների պաշտպանությանն առնչվող ուղիղ նպատակներ՝ դիտարկվող ընտրությունների մասին հայտարարությունից առնվազն մեկ տարի առաջ՝ դրանով իսկ ավելորդ սահմանափակում ստեղծելով դիտարկելու հնարավորության համար:⁷⁴

⁷² Սահմանադրական դատարանի կազմը փոխող փոփոխություններն ընդունվել են 2020 թ. հունիսի 22-ին, նույն օրը, երբ Սահմանադրական դատարանը կայացրել էր նախկին նախագահ Քոչարյանին ներկայացված մեղադրանքի սահմանադրականության որոշմանը վերաբերող գործով նիստ նշանակելու մասին որոշում: 2021 թ. մարտի 26-ին Սահմանադրական դատարանն իր նոր կազմով հակասահմանադրական է համարել Քրեական օրենսգրքի այն դրույթը, որով պարոն Քոչարյանին մեղադրանք էր առաջադրվել:

⁷³ Ի սկզբանե կառավարությունն առաջարկել է Սահմանադրական դատարանի անդամների պաշտոնավարման մասին սահմանադրական դրույթների փոփոխությունները դնել հանրաքվեի, հանրաքվեի օր նշանակելով 2020թ. ապրիլի 5-ը: Հանրաքվեն չեղյալ է հայտարարվել COVID-19 համավարակի պատճառով, և սահմանադրության անցումային դրույթներում կատարվել են փոփոխություններ, որոնք ընդունվել են խորհրդարանում: Սահմանադրությունը չի նախատեսում իր անցումային դրույթների փոփոխություններ:

⁷⁴ Մայիսի 29-ին «Ռեսուրսների կենտրոն» բարեգործական հասարակական կազմակերպության հավատարագրումը մերժվել է՝ այս պահանջը չբավարարելու համար:

Որոշ քաղաքացիական դիտորդական խմբեր մտավախություն են հայտնել առ այն, որ հավատարմագրման հայտեր ներկայացնելու համար սահմանված սուղ ժամկետը, այն է՝ ընտրության օրվանից 15 օր առաջ, բարդացրել է դիտորդների հավաքագրումը:⁷⁵ Հավատարմագրման համար դիմումները չեն կարող ներկայացվել էլեկտրոնային եղանակով, ինչը գործընթացն ավելի բարդ է դարձնում քաղաքացիական դիտորդական խմբերի և ԿԸՀ-ի համար:⁷⁶ Մինչդեռ միջազգային կազմակերպություններին թույլատրվում է ընտրատեղամասում ունենալ երկու դիտորդներ և մեկ թարգմանիչ, քաղաքացիական դիտորդական կազմակերպություններին թույլատրվում է ունենալ մեկ դիտորդ:

Հունիսի 5-ի վերջնաժամկետի դրությամբ ԿԸՀ-ն հավատարմագրել է 19 քաղաքացիական դիտորդական կազմակերպություն՝ ընդհանուր շուրջ 8748 դիտորդներով, 8 միջազգային կազմակերպություն և 20 դիվանագիտական ու օտարերկրյա ներկայացուցչություններ: ԸՂՄԱ-ի որոշ գրուցակիցներ նշել են, որ որոշակի քաղաքացիական դիտորդական կազմակերպություններ սերտորեն կապված են կուսակցությունների և դաշինքների հետ: Օրենքը թույլ է տալիս ՏԸՀ-ներին տեղամասերի ներսում ՔՀԿ դիտորդների և լրատվամիջոցների ներկայացուցիչների թիվը սահմանափակել 15-ով, եթե գերբեռնվածությունը բացասաբար է անդրադառնում ընտրական գործողությունների վրա: Թեև ԸՂՄԱ-ի որոշ գրուցակիցներ անհանգստություն են արտահայտել այս դրույթի հնարավոր կամայական կիրառման հետ կապված, այն գործնականում խնդիր չի առաջացրել ընտրությունների օրը:

Քվեարկության օր

Քվեարկության օրը հիմնականում խաղաղ է եղել՝ ըստ ԿԸՀ- հայտարարության ընտրողների 49.4 տոկոս մասնակցությամբ: ԿԸՀ-ն սկսել է հրապարակել ընտրության նախնական արդյունքները հունիսի 21-ից՝ վաղ, իր կայքում:

Բացումը դրական է գնահատվել բոլոր դիտարկված 123 ընտրատեղամասերում: Սահմանված ընթացակարգերը հիմնականում պահպանվել են, սակայն 12 ընտրատեղամասերում դիտարկվել է աննշան ուշացումով:

Քվեարկությունը դրական է գնահատվել դիտարկված ընտրատեղամասերի 98 տոկոսում: Թեև ԸՂՄԱ դիտորդները ընթացքը գնահատել են սահուն, թափանցիկ և լավ կազմակերպված,

⁷⁵ Ընտրական օրենսգրքի 2021 թվականի մայիսի փոփոխությունները, որոնք ուժի մեջ կմտնեն 2022 թ., Քաղաքացիների դիտորդական կազմակերպությունների գրանցման ժամկետը կավելացնեն ընտրությունների օրվանից 10 օր առաջ և հնարավորություն կտան անհատ դիտորդների ցուցակը ներկայացնել ընտրությունների օրվանից մինչև 3 օր առաջ:

⁷⁶ 2021 թվականի մայիսի Ընտրական օրենսգրքում կատարված փոփոխություններով ՔՀԿ դիտորդներին տրվեց համար էլեկտրոնային գրանցման հնարավորություն:

նրանք զեկուցել են կուսակցությունների և դաշինքների վստահված անձանց կողմից միջամտության և հաճախակի կուտակումների, ինչպես նաև COVID-ից պաշտպանության բոլոր միջոցառումների նկատմամբ ընդհանուր անտեսման մասին:

ԸԴՄԱ դիտորդների կողմից դիտարկված ընտրատեղամասերից 7 տոկոսի մերձակայքում դիտարկվել են քարոզարշավի քարոզչական նյութերը և գործողություններ: Ընտրատեղամասերի շրջակայքում քսաներեք լարվածության և հուզումների դեպք է դիտարկվել (2 տոկոս), ինչպես նաև առանձին տեղեկություններ ընտրակաշառքի և ընտրողների նկատմամբ ճնշման գործադրման մասին: ԸԴՄԱ դիտորդները զեկուցել են որ դիտարկված ընտրատեղամասերից 14 տոկոսում կուտակումներ են եղել, մասնավորապես Երևանում և այլ քաղաքներում: Ընտրատեղամասերի մոտավորապես 67 տոկոսը հասանելի չեն եղել ֆիզիկական հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար և 32 տոկոս դեպքերում դասավորությունը հարմարեցված չի եղել վերոգրյալ խմբին պատկանող ընտրողների համար:

Կուսակցությունների և դաշինքների վստահված անձիք ներկա են եղել դիտարկված ընտրատեղամասերի 97 տոկոսում և քաղաքացի դիտորդները 77 տոկոսում: ԸԴՄԱ նշել են չլիցենզավորված անձանց ներկայության մասին դիտարկված ընտրատեղամասերի 8 տոկոսում, մեծամասամբ ոստիկաններ, ուժեր հրավիրված չեն եղել քվեարկության սենյակ ՏՀՀ նախագահի կողմից: Դիտարկված 73 ընտրատեղամասերում (6 տոկոս) անձիք իչնչպիսին ՏՀՀ անդամներն են միջամտել կամ ուղղորդել են գործընթացը, դեպքերից 55-ի պարագայում այդպիսիք եղել են վստահված անձիք: Պաշտոնական բողոքներ են ստացվել 7 դիտարկված ընտրատեղամասերի 7 տոկոսում: ԸԴՄԱ-ի կոմիդ դիտարկված 43 տոկոս տարածքային ԸՀ-ներ նախագահել են կանայք և ընդհանուր առմամբ դիտարկված տարածքային ԸՀ-ների 65 տոկոս անդամները ընտրատեղամասերում կանայք են եղել:

ԸԴՄԱ դիտորդները ԸՆՍ-երի առնչությամբ խնդիրներ չեն արձանագրել և ընտրողների նույնականացման գործընթացները եղել են գրեթե ամբողջապես սահուն: Դիտարկված ընտրատեղամասերի 7 տոկոսում մեկ կամ երկու ընտրող հետ է ուղարկվել հիմնականում սխալ ընտրատեղամաս գալու, ընտրողների ցուցակում չգտնվելու կամ վավեր անձը հաստատող փաստաթուղթ չունենալու պատճառով: ԸԴՄԱ դիտորդները նշել են որ 8 ընտրատեղամասերում ընտրողներին թույլատրվել է քվեարկել առանց անձը հաստատող գործող փաստաթղթի: Ընտրական ընթացակարգերը հիմնականում պահպանվել են, բացառությամբ երբ ոչ բոլոր ընտրողների հաստատող կտրոններն են կնքվել տարածքային ԸՀ-ի կողմից կամ պահվել ընտրողի քվեարկելուց հետո: ԸԴՄԱ դիտորդները արձանագրել են ընտրության գաղտնիության հետ կապված որոշ խնդիրներ, ներառյալ այն, որ ոչ բոլոր ընտրողներն են գաղտնի քվեարկել (դիտարկված ընտրատեղամասերից 4-ում), կամ ընտրողները չօգտագործված քվեաթերթիկները քվեախցիկից դուրս են հանել (2 տոկոս):

ԸԴՄԱ դիտորդները գեկուցել են սահմանափակ թվով խախտումների դեպքերի մասին, ինչպիսիք են խմբակային քվեարկությունը (3 տոկոս), վստահված անձի քվեարկություն (1 տոկոս), կամ ընտրողների վրա ազդելու փորձեր (1 տոկոսից պակաս): Առանձին դեպքեր են հաղորդվել ընտրողներին քվեաթերթիկների ամբողջական փաթեթ չտրամադրելու, ինչպես նաև մեկ դեպք երբ տարածքային ԸՀ անդամը ընտրողին տրամադրել է արդեն իսկ քվեաթերթիկ պարունակող ծրար: Դիտարկված ընտրատեղամասերի 3 տոկոսում քվեատուփերը պատշաճ կերպով կնքված չեն եղել:

Ձայների հաշվարկը դրական է գնահատվել դիտարկված 97 ընտրատեղամասերից 91-ում, ուր արձանագրվել և բնութագրվել է բարձր մակարդակի թափանցիկության, և, ընդհանուր առմամբ, սահմանված ընթացակարգերը պահպանվել են: Գրեթե բոլոր ձայների հաշվարկների դիտարկման ժամանակ ներկա են գտնվել կուսակցությունների և դաշինքների վստահված անձիք և քաղաքացի դիտորդներ: ԸԴՄԱ դիտորդները գեկուցել են հաշվարկի գործընթացին անհարկի միջամտության 10 դեպքի մասին, որոնցից 9-ը՝ վստահված անձանց կողմից: ԸԴՄԱ դիտորդները գեկուցել են տարածքային ԸՀ-ների կողմից քվեատուփը բացելուց առաջ միայն մի քանի համաձայնեցման հիմնական կանոնների չհետևելու դեպքերի մասին: Այդուհանդերձ ԸԴՄԱ դիտորդները 20 հաշվարկներից գեկուցել են, որ ընտրողների ցուցակում ստորագրությունների թիվը չի համընկել ԸՄԱ-ի տրամադրած ընտրողների մասնակցությունը հաստատող կտրոնների թվի հետ: Հաշվարկի ընթացակարգերը հիմնականում պահպանվել են և ԸԴՄԱ դիտորդները նշել են սակավաթիվ նշանակալի ընթացակարգային սխալներ կամ կոպիտ խախտումներ, ինչպիսիք են տարածքային ԸՀ անդամներին սպառնալը (2 արձանագրություն) կամ քվեարկության պաշտոնական նյութերի կեղծման վկայությունները (3 արձանագրություն): Քվեաթերթիկների վավերության որոշումը եղել է ողջամիտ և հետևողական, հաշվարկների բոլոր դեպքերում, բացառությամբ համապատասխանաբար 4 և 1 դեպքերի: Տարածքային ԸՀ անդամները բացի այլ անձինք ևս մասնակցել են 14 հաշվարկների, և 4 ընտրատեղամասերում տարածքային ԸՀ անդամները նախաստորագրել են արդյունքների արձանագրությունը: Դիտարկված տարածքային ԸՀ-ներից 21-ը արդյունքների արձանագրությունները լրացնելու հետ կապված խնդիրներ են ունեցել: Դիտարկված ընտրատեղամասերից 4-ում տարածքային ԸՀ-ն չէր փակցրել արձանագրության պատճենը հանրային ծանոթացման համար:

Աղյուսակավորման գործընթացը բացասական գնահատական է ստացել դիտարկված 32 ՏԸՀ-ներից 6-ում: Մինչդեռ աղյուսակավորումը մեծամասամբ անցել է աննշան ընթացակարգային բացթողումներով կամ խախտումներով, բազմաթիվ ՏԸՀ-ներում հանձնման գործընթացը եղել է թերի կազմակերպված և եղել են բազմաթիվ գեկույցներ տարածության անբավարար լինելու և կուտակումների մասին, ինչը բացասաբար է անդրադարձել գործընթացի և թափանցիկության վրա: ԸԴՄԱ դիտորդները չեն արձանագրել միջամտություն

աղյուսակավորման գործընթացին: Ի տարբերություն տարածքային ԸՀ-ների, վստահված անձիք ներկա էին դիտարկված ՏԸՀ-ներից միայն 13 -ում:

Քվեարկության օրը, ԿԸՀ-ն գրանցել է խախտումների մասին 27 արձանագրություն, որոնցից որոշները հաստատվել են: Դրանք ներառել են ընտրողների ուղղորդում, և վստահված անձանց կոմից միջամտության դեպքեր: Գլխավոր դատախազությունը հայտնել է, որ քվեարկության ժամերի ընթացքում ստացել է 319 խախտման մասին հաղորդում, որոնցից 79 քվեարկության խոչընդոտման, 89 մեկ անգամից ավել քվեարկելու կամ impersonalization, 49 քվեարկության գաղտնիության խախտման, 69 ընտրակաշառքի վերաբերյալ: Հարուցվել է 6 քրեական գործ: Ի հավելումն, ոստիկանությունը հատնել է 87 դեպքի հաղորդման մասին: Քվեարկության օրը, հատուկ քննչական ծառայության կողմից ձեռք բերվել է երեք անձ՝ ներառյալ թեկնածու Վայոց Ձորի մարզում ընտրակաշառք տալու մեջ կասկածվելու հիմքով:

***Ձեկույցի անգլերեն տարբերակը միակ պաշտոնական փաստաթուղթն է
Ոչ պաշտոնական թարգմանությունը հասանելի է հայերեն լեզվով***

ՏԵՂԵԿԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ ԱՌԱՔԵԼՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ և ԸՆՈՐՀԱԿԱԼԱԿԱՆ ԽՈՍՔ

Երևան, հունիս 21, 2021թ., Նախնական արդյունքների և եզրակացությունների մասին սույն հայտարարությունը կազմվել է ընդհանուր նախաձեռնության արդյունքում, որում ներգրավված են ԵԱՀԿ ժողովրդավարական հաստատությունների և մարդու իրավունքների գրասենյակը (ԺՀՄԻԳ), ԵԱՀԿ խորհրդարանական վերաժողովը (ԵԱՀԿ ԽՎ), Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովը (ԵԽՎՎ) և Եվրոպական խորհրդարանը (ԵԽ): Գնահատումն իրականացվել է որոշելու արդյոք ընտրություններն անց են կացվել ԵԱՀԿ հանձնառություններին, Եվրոպայի խորհրդի և այլ միջազգային պարտավորություններին, ժողովրդավարական ընտրությունների չափանիշներին և ազգային օրենսդրությանը համապատասխան: Ընտրությունների միջազգային դիտորդական այս առաքելությանը ներգրավված կազմակերպություններից յուրաքանչյուրն ընդունել է 2005 թ.-ին ընտրությունների միջազգային դիտարկման սկզբունքների հռչակագիրը:

Մարգարետա Կեդերֆելտը նշանակվել է ԵԱՀԿ պաշտոնական ներկայացուցիչ, որպես հատուկ համակարգող և կարճաժամկետ դիտորդական առաքելության ղեկավար: ԵԱՀԿ խորհրդարանական վեհաժողովը ղեկավարվել է տիկին Կարի Հենրկսենի կողմից, իսկ ԵԽՎՎ պատվիրակությունը գլխավորել է Ջորջ Կատրուկյալսը: Օուեն Մերֆին հանդիսանում է մայիսի 18-ին Հայաստանում տեղակայված ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ-ի ղեկավարը:

Նախնական արդյունքների և եզրակացությունների մասին հայտարարությունը արվում է մինչև ընտրությունների արդյունքների ամփոփումը: Ընտրությունների վերջնական գնահատումը

կախված կլինի մասամբ ընտրական գործընթացի հաջորդ փուլերի իրականացումից՝ ներառյալ հաշվարկը, աղյուսակավորումը և արդյունքների հայտարարումը, հետընտրական հնարավոր բողոքների վարումը և հնարավոր երկրորդ փուլը: ԺՀՄԻԳ-ը կթողարկի համապարփակ վերջնական զեկույց՝ ներառյալ առաջարկներ հնարավոր բարեփոխումների համար, ընտրական գործընթացն ավարտելուց մոտ ութ շաբաթ անց: ԵԱՀԿ ԽՎ-ն կներկայացնի իր զեկույցը 2021թ. հուլիսի 5-ին, իր մշտական հանձնաժողովի հանդիպմանը: ԵԽԽՎ-ն կներկայացնի իր զեկույցը Ստրասուրգում 2021թ. սեպտեմբերի կիսանստաշրջանի ժամանակ:

ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ-ն ներառում է մայրաքաղաքում տեղակայված 16 փորձագետներ և 26 երկարաժամկետ դիտորդներ՝ տեղակայված պետության ողջ տարածքում: Ընտրության օրը 37 երկրից գործուղվել են 344 դիտորդ՝ այդ թվում 247 ԺՀՄԻԳ-ի կողմից, ինչպես նաև 73 անդամից բաղկացած պատվիրակություն ԵԱՀԿ ԽՎ-ից և 24 անդամից բաղկացած պատվիրակություն ԵԽԽՎ-ից: Կանայք կազմել են դիտորդների 41 տոկոսը: Քվեարկության բացումը դիտարկվել է 129 ընտրատեղամասում, ընտրությունը դիտարկվել 1150 ընտրատեղամասերում երկրի ողջ տարածքով: Արդյունքների հաշվարկը դիտարկվել է 107 ընտրատեղամասերում և աղյուսակավորումը 32 տարածքային ԸՀ-ներում:

ՄԸԴԱ-ն ցանկանում է շնորհակալություն հայտնել իշխանություններին ընտրությունները դիտարկելու հրավերի համար, ինչպես նաև Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովին և Աևտաքին գործերի նախարարությանը՝ ինրենց աջակցության համար: ՄԸԴԱ-ն համագործակցության համար ցանկանում է նաև շնորհակալություն հայտնել մյուս պետական մարմիններին, լրատվամիջոցներին և քաղաքացիական հասարակության կազմակերպություններին, ինչպես նաև միջազգային համայնքի ներկայացուցիչներին:

Հետագա տեղեկատվության համար կարող եք կապվել ստորև նշված անձանց հետ՝

- Օուեն Մերֆի, ԺՀՄԻԳ ԸԴԱ ղեկավար, Երևան Հեռ.՝ +374 91 062061 (մինչև հուլիսի 3-ը)
- Կատյա Անդրուշ, ԺՀՄԻԳ խոսնակ, հեռ.՝ +48 609 522 266 կամ Համաձիբիպի Մանիկովա, ԺՀՄԻԳ ընտրությունների խորհրդատու, Վարշավա, հեռ.՝ +48 723 960 008
- Ֆրեյա Կոչի, ԵԱՀԿ ԽՎ, հեռ.՝ +45 31 46 85 73
- Բոգդան Տոբկատորիու, ԵԽԽՎ, էլ. հասցե՝ Bogdan.torcatoriu@coe.int

ԵԱՀԿ ԸԴԱ հասցե՝

Armenia Marriott Hotel Yerevan

Արարատ թև, 5-րդ հարկ

Փողոց՝ Ամիրյան 1

0010 Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն

Հեռախոսահամար՝ +374 91 062061, էլ. Հասցե՝ office@odihr.am